Göz İzi

Dücane Cündioğlu

deneme

DÜCANE CÜNDİOĞLU

21 Ocak 1962'de İstanbul'un Üsküdar ilçesinde dünyaya geldi. 2 Nisan 1980'de başladığı yazı hayatına çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler yayımlamak suretiyle devam etti. 1981'de Kur'an ilimlerini temel uğraş alanı olarak seçti. Yorumbilim'in (İlm-i Tefsir) yanı sıra uzun yıllar Tarih, Dilbilim (İlm-i Belagat), Düşüncebilim (İlm-i Mantık) ve felsefe dersleri verdi. Şubat 1998'den beri Yeni Şafak gazetesinde köşe yazarlığı yapmakta olan Cündioğlu, geleneksel ilimlere hayatiyet kazandırmak gayesiyle klasik mantık, psikoloji, kelam ve felsefe metinlerinin neşir ve hazırlıklarıyla meşgul olmaktadır.

Eserleri:

1993'te Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili: Kur'an-ı Kerim ve Meal'ini hazırlayıp notlandıran yazarın 1995'ten itibaren yayımlanmış başlıca eserleri şunlardır: *Başörtü Risalesi* (1995); *Kur'an'ı Anlamanın Anlamı* (1995); *Sözün Özü: Kelam-ı İlahi'nin Tabiatına Dair* (1996); *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlamın Tarihi* (1997); *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi* (1998), *Kur'an, Dil ve Siyaset Üzerine Söyleşiler* (1998), *Kur'an ve Dile Dair* (2005); *Tarih ve Siyasete Dair* (2005); *Kur'an Çevirilerinin Dünyası* (1999); *Bir Siyasi Proje Olarak Türkçe İbadet* (1999); *Bir Kur'an Şairi: Mehmed Akif ve Kur'an Meali* (2000). *PhiloSopiaLoren* (2004), *Arasokakların Tarihi Hatıralar ve Hatıratlar* (2004), *Keşf-i Kadim: İmam Gazali'ye Dair* (2004), *Felsefe'nin Türkçesi: Cumhuriyet-Felsefe-Eleştiri* (2004); *Duşunce Duşlenir* (2005). *Akif'e Dair* (2005); *Mehmed Akif'in Kur'an Tercümeleri* (2005). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Din ve Siyaset* (2005); *Bir Mabed Bekçisi* (2006), *Bir Mabed İşçisi* (2006). *Bir Mabed Savaşçısı* (2007), *Daireye Dair* (2007). *Hz İnsan* (2009) *Ölümün Dört Rengi* (2009)

Kapı Yayınları 199
Edebiyat 32

GÖZ İZİ
Dücane Cündioglu

1. Basım: 2007, Etkileşim Yayınları
2-3. Basım: Şubat 2010, Kapı Yayınları

ISBN: 978-605-4322-08-4
Sertifika No: 10905

Yayına Hazırlayan: Mustafa Çevikdogan
Kapak Tasarımı: Utku Lomlu
Mizanpaj: Bahar Kuru

Kapı Yayınları
Ticarethane Sokak No: 53 Cagaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 513 3420-21 Faks: (212) 512 3376
e-posta: bilgi@kapiyayinlari.com
www.kapiyayinlari.com

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No 8 Bayrampaşa / İstanbul
Tel: (212) 674 9723 Fax: (212) 674 9729

Genel Dağıtım
Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No. 53 Cağaloğlu / İstanbul
Tel: (212) 511 5303 Faks: (212) 519 3300

Kapı Yayınları, Alfa Yayın Grubu nun tescilli markasıdır

GÖZ İZİ

Dücane Cündioğlu

DENEME

İçindekiler

önsöz

Yıllar önceydi, bir dostumla Çengelköy'de Çınaraltı'nda oturmuş sohbet ediyorduk. Birdenbire durup, "Etrafına bir baksana!" deyiverdi:

— "Çevremizdeki insanlar ne kadar da hâllerinden memnun görünüyorlar. Birşey bildikleri, okuyup öğrendikleri yok, ama kendi hâllerince ne kadar da mutlular! Oysa biz, güya deliler gibi okuyoruz, sabahtan akşama tartışıp duruyoruz, bu arada birçok şey öğrendiğimizi de sanıyoruz ama buna karşın hâlimizden pek memnun olduğumuz söylenemez. Her şeyden evvel yalnızız, bu dünyada neler olup bittiğini anlamak için çektiğimiz onca ızdırab da cabası. Hiçbir şey bilmesek daha iyiymiş aslında. Baksana, her şeyden habersiz bir hâlde öylesine aptalca yaşamak, akıllı olmaya çalışmaktan daha keyifli görünüyor. Sanırım yanlış yoldayız!"

Susup kalmıştım bu âni çıkış karşısında. Ağzımda birşeyler gevelemeye çalıştığımı hatırlıyorum *ilim ve irfan sahibi olmanın önemine dair*.

Fakat nafile, sözlerim beni bile ikna etmemiş olacak ki dostum tam hedeften vurmuş olmanın keyfiyle bakan gözlerini hazırlıksız yakalanmış gözlerime dikip "Yaptığımız sadece *felsefiyât*, sadece *tefelsüf*. Aslında kendimizi kandırıp duruyoruz" dedi üstüne basa basa.

— "Neymiş? Hakikatmiş, yok ilimmiş, yok irfanmış, bütün bunların hepsi lâfazanlıktan ibaret. Elimizde kalan bir tek ızdırab ve hüzün. En iyisi aptalların arasına katılıp bu anlamsız *hakikat* arayışından, bizi böylesine mutsuz eden *hakikat* sevdasından vazgeçmek..."

Bilirdim, sevgili dostum bunu hep yapardı ve aklınca damarıma basıp benim hâlimizi nasıl ve hangi yoldan savunacağımı iyice görmek isterdi. O da, ben de bilirdik ki *hakikat* sözkonusu olunca biz birbirimizi kandırmaya tevessül etmezdik. İsterdik ki *hakikat* -işimize gelmese bile- tüm ihtişamıyla, bütün çıplaklığıyla karşımıza çıksın ve bizi yerle bir etsin, biz bu sonuca en baştan razıydık. Çünkü bütün çabalarımız, nefsimizi, hakikatin onu incitemeyeceği şekilde terbiye etmek içindi zaten.

Temel kabulümüze göre, *hakikat*, hakikat ehlini incitemezdi, incitmemeliydi. Hakikatin hayaliyle (yalanla) bile karşılaşmayı göze alanlar, sırf sevgıı yuzunu gosterdiği için, hiç ona gönül koyabilirler, hakikatin kendisinden oturu ve dahî hakikat karşısında incinebilirler miydi? Hakikat bir nefsi incitiyorsa, o nefis için çıkılacak daha çok tepe var demektı.

Peçesini kaldırmak için elimi yüzüne uzattığım sevgili, elimi itmeyecek de aksine peçesini açmama izin verecek ve fakat ben onun cemalini görmekten oturu pişman olacağım, işte bu şık, bizim defterimizde yazılı değildi. Bir kere söz vermiştik kendi kendimize: nârına da, nuruna da razı olacaktık, cemâline değil sadece, hayaline bile kavussak, çabalarımız boşa gitmiş sayılmayacaktı.

Ne var ki dostumun bu seferki salvosu diğerlerine benzemiyordu. Tereddütle hâlelenmiş gözlerim o konuşurken etraftaki masaların arasında dolandıkça, o bunu kendimden kuşkulanmaya başladığıma yoruyor, akıl ve zekânın değil, bilâkis gaflet ve hamakatın asıl mutluluk sebebi olduğuna dair öne sürmüş olduğu o güçlü tezin tarafımdan da çâr-nâ-çar kabul edileceğini umuyordu.

Bu sırada başka neler söylediğini, iddiasını temellendirmek için hangi derelerden masamıza su taşıdığını hatırlamıyorum bile. Tam olarak farkına varmış mıydı bilemiyorum, lâkin bu seferki atışı 12'den isabet etmişti.

Nefesim kesilmiş bir hâlde nefsime baktım, görünüşte dostum haklıydı. Kendimi gittikçe daha yalnız, daha çaresiz hissediyordum. Hakikate topluca yürünemeyeceğine, herkesin kendi hakikatine yine kendi başına ulaşması gerektiğine çoktan karar vermiştim bile. Üstelik bildikçe azalacağını umduğum ızdırabım yıllar geçtikçe daha da artmış, bilme çabalarım derdimi azaltan değil, artıran bir nitelik kazanmıştı. Okumanın, öğrenmenin sonu yoktu; hakkı verildiği takdirde huzur ve sükun sağladığı da söylenemezdi. Bir de ılmin dahî bir *perde* olduğu beyan edilmişti.

Her kapının kilidini açacağına, bütün karanlıkları ışığıyla aydınlatacağına, beni -elime geçirdiğim takdirde- yalanlardan, aldatmalardan koruyacağına inandığım ilmin kendisi bile en nihayet bir perdeyse, önümdeki onca perdeyi aralayacak olan başka ne vardı elimde?

Sadece bir hiç, hem de koskocaman bir HİÇ!

Güya yüksek hakikatleri ağızdan düşürmemek, büyük meseleler hakkında gurultülu lâflarla atıp tutmak, insanın kendisine sahte payeler vermesine neden olur çoğu kez. Okur-yazar taifesinde ziyadesiyle tesadüf edilen gaflet ve hamakat alâmetlerinin başında da bu tür bir kibir hâli gelir sanırım.

Ne kibir değil mi, elde HİÇle kapı kapı dolaşmak?

Peki ya, şu çevre masalarda oturan kalabalıklar?

Gerçekten, ne kadar da çok hâllerinden memnun görünüyorlardı öyle. O güne mahsus bir durum muydu, yoksa sevgili dostumun atışları karşısında tereddüt anaforlarına gömülmüş bendenize mi öyle gelmişti, şimdi tam olarak kestiremiyorum ama hakikaten çevremizdeki insanlar sanki istisnasız, topluca *memnun* ve *mesud* görünüyorlardı hâllerinden.

İtiraf etmeliyim ki gaflet ve hamakat, o güne kadar hiç böylesine sevimli görünmemişti bana. Adeta imrenmiş, içimden o kalabalıklara karışmayı bile geçirmiştim.

Ağzımdan belli belirsiz bir "Haklısın galiba!" sözünün çıktığını hatırlıyorum.

Bu itiraf üzerine diğer masaların arasına karışmak amacıyla oturduğum iskemleden kalkmak üzere bir hamle yapmıştım ki arkamdan kuvvetli bir el omuzuma bastırıp beni yerime oturttu. Ben "Bu da kim böyle?" deyip arkama döndüm ve fakat kimseyi göremedim.

Hatırladığım tek şey, bu kâbustan kan ter içinde uyanmış olduğumdu.

hem şaşkın, hem dalgın

Eğer feylesoflar, hiç olmazsa hususî hayata ait işlerde bir şeye yarasalardı, memurluklarda ve âmme işlerinde rebap önünde birer *eşek* gibi durmaları affedilirdi. Fakat feylesofu bir ziyafete oturtunuz, *hüzünlü sükûtu*, yahut yersiz sualleri her an davetlilerin neşesini bozacaktır; raksettiriniz, bir devenin füsununa ve hafifliklerine şahit olacaksınız; zorla bir temsile sürükleyiniz, onun yalnız varlığı dahi hazları kovacaktır. (...) Mükâlemenin [konuşmaların] hararetli olduğu bir meclise girsin, gorünuşü birdenbire *sükûtu* doğuracaktır. Bir şey satın almak, günlük hayatın münasebetlerinde elzem olan bir işi görmek yahut böyle bir iş için birisiyle sözleşmek mevzûbahis olsun, o zaman bizim zavallı feylesof insana benzemeyecek, size bir *kütük* kadar *budala* görünecektir.

Sözün kısası, o, hayatın bütün işlerinde o kadar kabiliyetsiz, mutad fikir ve âdetlerden o derece uzaktır ki ne kendine, ne vatanına, ne de âilesine bir faydası olabilir.

---

* Erasmus, *Deliliğe Methiye*, çev. Nusret Hızır, s. 41-42, İstanbul, 1989.

Tasvirlerindeki abartıyı ve ironiyi gözardı etmeksizin, bir bütün olarak dünyayı, dünyada olup bitenleri görmek derdindeki feylesofun *eşekliğine, develiğine, kütüklüğüne, budalalığına* ilişkin hicivlerinde Rotterdamlı Erasmus'un (öl. 1536) bu îmalarının öyle veya böyle bir gerçeklik taşıdığını inkâr etmeye çalışmayacağım. Çünkü yaşamı bir bütün olarak kavramaya çalışan zekâların günlük yaşama uyum sağlamak konusundaki becerisizlikleri handiyse tevatür düzeyinde kesindir.

Dış-dünyaya yönelen (*ektopsişik*) kişiliklerin iç-dünyalarında, iç-dünyalarına yönelen (*endopsişik*) kişiliklerin ise dış-dünyalarında koflaşmalarından ve bu koflukları nedeniyle yabancısı oldukları farklı dünyalar karşısında yetersiz kalmalarından daha doğal ne olabilir?

Cevap olumsuzsa, düşünürlerin *dalgınlığından*, sanatçıların ise *şaşkınlığından* ancak ahmakların şikâyet edebileceklerini kabullenmeli o hâlde. Çünkü bilmeli ki dalmadıkça *düşünür*, şaşakalmadıkça *sanatçı* olunamaz. Siyaset ve ticaretin tam da aksine, düşüncenin sermayesi *dalgınlık*, sanatın sermayesi ise *şaşkınlık*tır.

Nobel ödüllü İvan Petroviç Pavlov (1849-1936) hakkında karalanmış şu satırlar, Rus bilgin'in o ünlü dalgınlığını hakikaten çok güzel tasvir eder:

> Özel yaşamında sık sık yoksulluk çizgisinin biraz üzerinde yaşıyor olmasına karşın, Pavlov para konusunda korkunç dikkatsizdi. Aylarca maaşını almayı unuturdu. Bir keresinde o sıralarda büyük gereksinim duyduğu nakit bir ödülü de yanında getiren akademik bir terfiyi kazanmasının hemen üstüne, daha eve dönmeden paranın çoğunu güvenilmez bir tanıdığa borç verdi. Para bir daha geri dönmedi. Bunun ardından ailenin tüm para sorunlarını Pavlov'un karısı yönetmeye başladı ve küçük bir bozukluktan daha çoğunu taşımasına izin vermedi.

25 Ekim 1917 günü işe geç gelen asistanının "Efendim, bugün devrim oldu da..." yollu gerekçesi karşısında, "Peki, ama bir daha olmasın!" diyen Pavlov'un gündelik yaşama uzaklığını ölçebilmek bakımından şu anektod da oldukça öğreticidir:

> Zaman zaman Pavlov'un gündelik sorunlara ilgisizliği duygusal bir yön tutardı. Nişanlandığı zaman elindeki paranın hemen hemen tümünü nişanlısı için lüks eşyalar almak için harcamıştı -şekerlemeler, çiçekler, tiyatro biletleri, vb. Ona aldığı biricik işe yarar armağan, kızın tasarladığı bir gezi için ciddi olarak gereksindiği bir çift yeni ayakkabıydı. Nişanlısı gideceği yere ulaşıp sandığını açtığı zaman ayakkabıların ancak tekini buldu.

İşin gizi konusunda Pavlov'a yazdığı zaman şu yanıtı aldı:

— Ayakkabını boşuna arama. Senden bir anı olarak aldım ve masamın üzerine koydum.*

Bile isteye yaşama yenilmeden yaşamın kendisini yenemeyiz. Yaşam düşkünlüğü yaşamı ıskalamanın ta kendisidir çünkü.

Hâsılı, tek ayakkabıyla yetinmeyi bilmeyenler, yaşamın ve düşünmenin derinliklerine dalmayı beceremezler. Aksi kanaatte olanlar, lütfen zahmet edip derinliklere dalmayı becermiş ustaların ayaklarına bir baksınlar!

* Raymond E. Fancher, Ruhbilimin Öncüleri, çev. Aziz Yardımlı, s. 248-249, İstanbul 1997.

şaşakalmanın şaşkınlığı

Nocte dieque incubando.

Evrenin mekanik düzenini nasıl keşfettiği sorulduğunda, Newton, muhatabına işte böyle demiş: *gece gündüz onu düşünerek*.

Bir şeyi gece gündüz düşünmek, uyurken ya da uykuda bile hep onu düşünmek; yani ondan dolayı, sırf onun için en nihayet başka hiçbir şeyi düşünemeyecek hâle gelmek ve sadece ama sadece onu düşünmek... herşeyden kesilmek... başka hiçbir şeye yönelmemek... onu, evet her daim onu düşünmek... şaşırmak değil, tam anlamıyla şaşakalmak...

Aşk mı, *sevda* mı?

Sözcüklerin ne önemi var? Nasıl adlandırırsanız adlandırınız, dilerseniz *tutku* sözcüğünü kullanmakla yetininiz; en nihayet bu, bir tür *odaklaşma*... dikkatin bir noktaya saplanıp kalması... bakmaktan kendini alıkoyamamak... bakışı başka yöne çevirememek... öylece alık alık bakmak, bakakalmak... tutmayı istemek, sadece tutmak için istemek... tutulmak kısacası.

José Ortega y Gasset, Newton'un bu sözü hakkında şöyle diyor:

> Bu aslında bir saplantının açıklanmasıdır.

VE devam ediyor:

> Aslına bakarsak, bizi dikkat alanımız ölçüsünde belirleyen başka birşey yoktur. Bu, herkeste ayrı bir biçimde oluşur. Örneğin düşünmeye yatkın, her konuyu en derin noktasına dek izlemeye alışmış bir insan için, dışa dönük birinin dikkatinin bir nesneden ötekine atlayıp durması can sıkıcı bir şeydir. Tam tersine, dışa dönük kişi de düşünürün, bir çukurun dibini kazıyıp duruyormuş gibi ilerleyen dikkatinin yavaşlığından yorulur, bıkar, sıkılır.*

Bu izahın, dikkatin *artması* ve *çoğalması* kavramları arasında yaptığım ayrıma denk düştüğünü söyleyebilirim. İlkinde, kişinin yöneldiği nesneye dikkatinde fazlalaşma (=*artma*) meydana gelirken, ikincisinde dikkatin yöneldiği nesnelerde fazlalaşma (=*çoğalma*) meydana gelir. *Arttığında* dikkat toplanır, *çoğaldığında* ise dağılır.

Farklı nesneler üzerinde gezinen gözlerin sahibi bir anda çok şeye dikkat etmekle aslında dikkatini paylaştırır, yani dikkatini dağıtmış olur. Oysa bir tek nesneye gözünü dikmiş biri, bütün dikkatini bir tek nesnede toplar.

Dikkatlerini çoğaltanlar, *şaşırmak* (hayret etmek) ve tabiatıyla *şaşakalmak* (hayran olmak) imkânlarını kaybeden talihsiz kimselerdir. Böyleleri ne şaşırırlar, ne de şaşakalırlar. Bakışlarını bir noktaya sabitleme yetenekleri ya gelişmemiştir, ya körelmiştir de ondan şaşıramazlar, şaşakalamazlar.

---

* José Ortega y Gasset, *Sevgi Üstüne*, çev. Yurdanur Salman, s. 36, İstanbul, 2004.

Şaşakalmak için dikkatin çoğalması değil, artması gerekir. Bakışı sabit kılmak, bir tek noktaya odaklanmak, yani hayatta odaklanabilecek nitelikte bir tek nokta bulabilmek sanıldığı gibi herkesin harcı değildir; kişinin mizacında *âşıklık* istidadı da olmalı!

Bu istidad yoksa veya var da körelmişse, dikkat *artmaz*, sadece *çoğalır*.

Ortega y Gasset, dikkatin artmasının zarar verici sonuçlarına dikkat çekmekten kendini alamayıp büyük insanların hepsinin -haklı olarak- bu anlamıyla birer *manyak* olduğuna işaret ediyor:

> *Dikkat* bir nesneye normalden daha uzun bir süre ya da daha büyük sıklıkla takıldığı zaman, *mani*den sözederiz. *Manyak*, dikkat süresi anormal olan insandır. *Büyük adamların hemen hepsi birer manyaktır*; onların manisinin, 'saplantısı nın doğurduğu sonuçlar, yararlı ya da salık verilecek şeyler olarak gorunur bize.

Eklemeliyiz ki bu *mani* hâli, korkutucu da gorunur. Bedeli büyüktür çünkü. Sıradan insanların şaşkınlığı da sıradandır; hem de geçici olduğu ölçüde sıradan...

Henüz ikinci adımındayken ve çok kolaylıkla *şaşakalmak* halini aldığından, yazarın *manyak* olmakla nitelediği sıradışı insanların şaşkınlıkları sıradanları korkutacak bir biçimde sıradışılık taşır.

Evet, gerçek anlamıyla *şaşakalmak*, insanlar arasında nadiren rastlanılacak derecede sıradışı hâllerden olduğu için bu, bu kadar korkutucu gorunur. Oysa ehl-i hayret için durum tam da tersinedir.

Russell birgün arkadaşı G.E. Moore'a sorar:

— Wittgenstein hakkında ne düşünüyorsun?

— Çok iyi şeyler.

— Neden?

— Derslerimde bir tek o şaşırmış gibi duruyor da ondan.

Şaşırmış gibi durmak, şaşmak, şaşakalmak, aslında bu hallerin hepsi de dikkatin bir noktaya yönelmesi, bakışın bir tek noktada yoğunlaşması demek.

İspanyol filozof, meselenin ehemmiyetini tebarüz ettirmek bakımından sözünü şöyle bağlıyor:

Bana dikkatinin neye çekildiğini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.

Bu ifadede bir çeviri hatası olma ihtimalini dikkate almakla birlikte söylemek isterim ki bir insanın dikkatinin neye (hangi şeye) çekildiğini bilmek suretiyle o insanın kim olduğunu öyle kolay kolay bilemeyiz. Tam da aksine ben bir insanın dikkatinin bir *şeye nasıl* (nitelik) ve *ne kadarlığına* (nicelik) çekildiğini bilmek isterim. Kişi neye dikkat ederse etsin, burada önemli olan, kendisine dikkat edilen şey değil, dikkatin mahiyetidir. Nitekim biz Türkçede *dikkat etmek* ile *dikkat kesilmek* arasında ayrım gözetiriz.

O hâlde hemen soruyu değiştirelim: Şeylere dikkat mi ediyorsun, dikkat mi kesiliyorsun söyle, ben de sana kim olduğunu söyleyeyim.

Bu sorunun cevabını vermeden önce iyi düşün ey talib! Çünkü dikkat kesilmek, hayattan kesilmek gözüpekliğini gösterebilenlere özgü hususiyetlerdendir.

şaşkınlık mı, dalgınlık mı

Çoğu kimse *düşünmek* ile *düşlemek* arasındaki ince ayrımları önemsemeksizin bu sözcükleri kullanır. Öyle ki her ikisini de "zihin etkinliği" adı altında birleştirip düş ile düşünce'yi ayıramaz; düşlerini 'düşünce' olarak sunduğunu kendisi bile bilmez; düşünce sahibi olabilmek için *düşünmek*, düş sahibi olabilmek içinse *düşlemek* gerektiğini farketmez.

Ne garip değil mi, kışı ancak iki hâlde iken düşlevemez: *duyarken* (dıs-duvularını kullanırken) ve *düşünürken* (aklını kullanırken).

Dış-duyularımızı kullanırken veya aklımızı faal hâle getirdiğimizde muhayyilemiz hemen geri çekilir; biri altından (dış-duyulardan), diğeri üstünden (akıldan) kaynaklanan ağrı verici baskılar altında bu nârin yeti o an susuverir ve aslâ düşleyemez.

Belirtmem gerekirse düşünmeyi *tefekkür/taakkul* (intellectuality), düşlemeyi *tahayyül/tevehhüm* (imagination), dış-duyuları ise

tahassüs (sensibility) karşılığında kullanıyorum ve böylelikle *akıl-hayal-his* mertebelerini birbirinden ayırmış oluyorum.*

İmdi, soralım bakalım:

— Bir matematik problemini çözmeye uğraşan birinin düşleyebilmesi mümkün müdür?

Elbette hayır! Düşlemeye başladığında bu sefer problemi çözemez.

— Peki, maç seyreden veya yemek yiyen ya da çivi çakan kişi düşleyebilir mi?

Yine hayır! Şayet denerse, bu sefer eylediklerini eyleyemez hâle gelir.

Düşlemek için en azından düşleme esnasında eylememek ve düşünmemek gerekir; *düşünürken* de diğer iki edimden uzak durmalı o hâlde.

Sanatçı düşleyen/düşleyebilen kişidir; *duşünür* olmaması, hatta başkaları gibi sıradan görülere (ihsas yetilerine) sahip olmaması kendisi için aslâ bir zaaf değildir, bilâkis büyük bir imkândır; düşleyebilmesi için gerekli olan, onu ayrıcalıklı kılan bir imkândır. Buna karşın düşünür düşleyemez, düşleyebilirse şayet düşlerken, düşlediği esnada düşünemez.

Bakınız bir gariplik daha: Sanatçılar düşlerler, düşlere dalarlar ve fakat dalgın olmazlar. Onların payına düşen şaşmaktır, şaşırmaktır, şaşakalmaktır, dalgınlık değil!

Dalgınlık duşunurun bacaklarına dolaşır. Hangi halde olurlarsa olsunlar, nasıl bir ortamda bulunurlarsa bulunsunlar düşünen kişiler duşunurlerken dalmakla kalmazlar; aynı zamanda dalgınlaşırlar da.

---

* Arapça kökenli sözcükleri içinde tutmaya özen gösterdiğim bu kalıbın/kipin "süreç içinde gerçekleşmek" gibi bir yan-anlam taşıdığını ve Türkçe'de bu yan-anlamın çoğunlukla *iken* ekiyle daha iyi vurgulandığını bilhassa hatırlatmak isterim.

Düşünme, unutmamalı ki şaşkınlık evresinden sonra başlar, ardından merakla, dikkatle, dikkat kesilmekle yola devam eder. Düşünme bir kez başladı mı, şaşkınlık geride kalmış demektir. Bu durumda düşünür ne eyleyebilir, ne de düşleyebilir; sadece düşünür.

Dikkat *etme* (dikkati çoğaltma) yetisi gelişmiş olanların dikkat kesilmeleri ne kadar güçse, dikkat *kesilme* (dikkati artırma) yetilerini geliştirmiş olanların dış-dünyayı ihmal edip zihnin labirentlerine gömülüp kalmaları da o kadar kolaydır.

Mesela Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi (1859-1921), dalgınlığıyla ünlü Meşrutiyet ulemasından biridir. Dalgınlıkları hakkında nice hikâye anlatılır.

Bir tanesini Hüseyin Cahit Yalçın'dan dinleyelim:

> Yeni taşındığı mahallede kendi evini bulamadığı da bu rivayetler arasında idi. Zavallı hoca dönmüş dolaşmış, bir türlü hangi eve taşındıklarını kestirememiş, sabaha kadar da sokaklarda gezmek kabil olamayacağı için, nihayet bir kapıyı çalarak sormaya mecbur olmuş. "Kuzum hanımlar!" demiş, "Buraya yeni bir Şeyhülislâm taşınmış. Acaba hangi evde oturduğunu biliyor musunuz?"

Yalçın'ın o devrin Maarif Nazırı Emrullah Efendi (1858-1914) hakkında Gelenbevı Sait Bey'den işittiğini söylediği hâdise de bu âlimin dalgınlığının boyutlarını göstermesi bakımından oldukça ilgi çekicidir.

> Birgün Sait Bey Mahmutpaşa yokuşundan inerken Emrullah Efendi'ye rastgelir. Konuşmaya başlarlar. Emrullah Efendi'nin dalgınlığını bilen Sait Bey lâkırdı arasında yavaşça dönmeye başlar ve o surette hareket eder ki yüzü yokuşa doğru konuşan Emrullah Efendi'nin geldiği istikamet yokuş aşağı şeklini alır. Sait Bey veda

> edince, Emrullah Efendi, Mahmutpaşa yokuşundan evvelki geldiği istikametin aksine olarak aşağı doğru *dalgın dalgın* ilerler.

Görüldüğü gibi şaşkınlık, şaşakalmak başka, dalgınlık çok daha başka.

Şaşakalırsa kişi düşlemeye baslar; şaşkınlığı gecerse düsünmeye.

Eh, yeri gelmişken bir de Celâl Ökten (1882-1961) hakkındakı şu hoş hatıraya göz atalım:

> Hoca bir mektepte felsefe okuturken evden mektebe atların çektiği, üstü kapalı, içinde halı serili, ayakkabılar özel bir yere çıkarılıp bağdaş kurularak oturulan bir yaylı araba ile gider gelirmiş. Kış gününde dersi bitmiş, yaylıya binmiş, evine gelirken felsefede *zaman* kavramını düşünmeye başlamış. Evi Lâleli civarında bir yokuşun dibinde olduğu için yaylı yukarıda durur, hoca iner, eve kadar yürürmüş. Yine öyle yapmış, evin kapısını çalmış, hanımı kapıyı açmış, bir de bakmış ki hocanın ayakkabıları yok, kar üstünde çoraplarla yürüyerek gelmiş. Hanımefendi büyük heyecan geçirmiş, "Bu ne hâl Efendi!" diye bağırmış. Hoca o zaman, daldığı düşünce dünyasından herkesin paylaştığı günlük hayat dünyasına avdet etmiş ve dalgınlık yüzünden ayakkabılarını giymediğini, arabada bıraktığını anlamış.

Bu dünyada şaşkınlığın bedeli ödenmedikçe sanatçı, dalgınlığın bedeli ödenmedikçe duşünür olunamaz; zira şaşkın saskın dolaşmak sanatçıların, dalgın dalgın dolaşmak duşunurlerin şânındandır. Doğrusu, utanılacak bir tarafı da yoktur bu zaafların.

Gözü açıklara, yani uyanıklara gelince, onlar ne şaşarlar, ne dalarlar, onlar bir tek bakarlar.

Siz hiç başarılı siyasetçilerin veya tüccarların herhangibir şeye *şaştıklarını* veya *daldıklarını* gördünüz mü? Oyle ya. bir süreliğine olsun şaşsalar veya dalsalar, ne para kazanabilirler. ne de iktidar sahibi olabilirler!

Sözün özü, şaşkınlık veya dalgınlık siyaset ve ticarette başarısızlığın, sanat ve felsefede ise başarının alâmetidir.

Hangi yolu seçeceğiniz size kalmış. Lâkin bu arada unutmayınız ki seçebilmek için, önce *seçilmiş* olmak gerek!

şaşırıyorsun ve fakat şaşakalmıyorsun

Bir önceki yazımızda "dikkat etmek" ile "dikkat kesilmek" arasındaki farka işaret etmiş, böylelikle şaşmanın veya şaşırmanın (hayret etmenin) *bir anlık* olabileceğine, şaşakalmanın (hayranlığın) ise sürekliliğine, deyim yerindeyse bu ikinci adımın durmak, duraklamak, durup kalmak, dura kalmak gibi bir tür 'durgunluk', hatta "buz kesilmek" gibi bir tür *kesilme* hâli olduğuna dikkat çekmeye çalışmıştık.

Burada *dikkat* (attention) hâlini gündelik dildeki alelâde 'dikkat'ten ayırmaya özen gösterdiğimi özellikle belirtmem gerekiyor. Sözkonusu 'hâl' farklı olunca, bu hâlin *kavramı* da, bu kavramı temsil eden *sözcük* ve *terim*in de farklı olması lâzım geliyor.

Çevremizdeki şeyleri bizim görmemiz *dikkat* edimi olmadan olmaz; fakat çevremizdeki şeylerin bize görünmesi için *dikkat* şart değildir. Nitekim *algı* sözcüğü *almak*tan gelir; çevremizdeki şeyler kendilerini bize, yani duyularımıza sunarlar; biz ise onları zihnimize alırız; algılarız. Bu anlamıyla algı -sanıldığı gibi- bir fiil, bir eylem

değildir; zira algı sahibi, niyet ve irade sahibi demek değildir; ilk adımda bir eylem yapmayı istemez; istem aracılığıyla eylemez; bakarken etkin değil, edilgindir; dolayısıyla algı da tanım gereği *fiil* değil, *infial*dir.

Bakan, nesnelere gitmez, nesneler bakana gelir; bakan nesneleri almamazlık edemez; yapabileceği şey, en çok aldıklarını muhafaza etmemekle sınırlıdır. Bakan alır ve atar. Gören ise, eyleyen demektir, görmeyi isteyen demektir. Gören almakla kalmaz, dilerse aldığını alıkoyar, saklar, muhafaza eder.

İlm'un-Nefs (Psikoloji) geleneğimizde *algı* karşılığında *idrak* sözcüğü kullanılırdı. Bakmanın adı *idrak* ise şayet, görmenin adı *idrak'ul-idrak* (idrakin idraki) idi.

Terim karmaşasına yol açmamak için bazı âlimlerimiz bakma'yı *ihsas*la, görme'yi *idrak*le veya bakma'yı *idrak*le, görme'yi ise *iz'an*la karşılamayı yeğlemişler; bazıları da her iki idrak (algı) durumunu birbirinden ayırmak için ikincisine atfen sıfat kullanmayı tercih etmişlerdir; *idrak* ve *idrak mea'l-iz'an* (iz'anla beraber idrak) gibi. Bugün Türkçemizde hâlâ kullanılan "idraksiz adam", "iz'ansız kadın", "idrak ve iz'andan nasibsiz" gibi ifadeler, klasik psikolojinin gündelik hayatta nasıl derinden derine yaşadığını gösterir.

Platon *Theaitetos* adlı diyaloğunda Sokrates'e şöyle dedirtir:

> Feylesofu başkalarından ayıran vasıf hayrettir. Hayret felsefe'nin başlangıcıdır.

Aristoteles'in *Metafizik* adlı eserinin girişindeki başlıca vecize ise şudur:

> İlim hayretle başlar.

Yani bilme süreci şaşmakla, şaşırmakla başlar.

Bizim ilim ve irfan geleneğimizin baştacı edip geliştirdiği, zenginleştirdiği, tek kelimeyle aforizma haline getirdiği bu hakikatin gözardı edilmesi halinde Mantık, Psikoloji, Ahlâk ve Metafizik alanlarında söylenenleri derinliğine anlamak imkânı yoktur dense sezadır.

Kabaca özetlemek gerekirse; şaşmak, şaşırmak hâli meraka, merak dikkate, bu düzeydeki dikkat ise bilmeye yol açar. Gündelik dildeki kullanımıyla *dikkat* sözcüğü, şaşmaktan, şaşırmaktan önceki hâle (ihsas'a) denk gelirken; felsefî anlamıyla *dikkat*, o geçici şaşkınlıktan sonraki süreçte ortaya çıkar. Bu idrak -eskilerin tabiriyle- idrak'ul-idraktir, iz'an'dır, iz'anla beraber idraktir.

Bu vesileyle söylemek gerekirse, *merak* sözcüğünün de iki ayrı kullanımına dikkat etmek gerekir. Nitekim Babanzâde merhum, felsefî merakı tanımlamak için *şevk-i tefahhus* tamlamasını îmal etmek zorunda kalmıştı.

Şaşmak, şaşırmak hâlini ifade için *hayret* kelimesi kullanıldığı gibi, *taaccüb* kelimesi de kullanılır. "Acîbime veya acaibime gitti" denildiği gibi, kısaca "taaccüb ettim" (şaşkınlığımı saklayamadım) dahi denilir.

Peki sonra? Şaşırdınsa n olmuş?

Genellikle olan şudur:

— Hiiiç, sonra yoluma devam ettim.

Yani?

Yani: "Şaşakalmadım, şaşkınlığım uzun sürmedi, orada oyalanmadım."

Oysa nadiren de olsa insanın başına şu da gelir:

— "Sonrasını hatırlamıyorum; öylece kalakalmışım."

İlki *şaşırmak* (hayret etmek), ikincisi *şaşakalmak* (hayran olmak).

Şaşakalmak bir vecd u istiğrak hâlidir; bizi *şaşıran*, *şaşırtan* her ne ise, o şey bizi şaşırtmayı, şaşkın halde bırakmayı sürdürür: cezbe

hâli, çekim süreci hâlâ devam eder; başka birşeyi göremez, başka bir şeyi düşünemez hâle geliriz; tutkuyla, sevdayla, aşkla bizi hayretlere garkeden o şeyden nazarımızı çeviremeyiz.

Daha önce işaret etmiştik: o şeyi gece gündüz düşünürüz, otururken, yatarken, uyurken ya da uykuda bile hep onu düşünürüz; ondan dolayı, sırf onun için en nihayet başka hiçbir şeyi düşünemeyecek hâle geliriz ve sadece ama sadece onu düşünürüz, herşeyden kesiliriz, başka hiçbir şeye yönelmeyip onu, evet her daim onu duşünürüz.

İşte bu şaşırmak değil, şaşakalmaktır. Ancak, evet ancak yeteneğimiz varsa bizler şaşakalabiliriz.

Sanatçılar ve düşünürler çevrelerindeki herhangibir nesne karşısında şaşakalan, kalabilen kimseler arasından çıkar. Uyurgezer gibi yaşamaları da bundandır. Bu bakımdan kişinin n**eye** şaşırdığı, neyin karşısında şaşakaldığı hiç ama hiç önemli değildir, önemli olan şaşakalmasıdır. Her ne ise, o şeye, herhangibir şeye dikkat kesilen kişinin, o şey dışında başka hiçbir şeye dikkat etmemesi, edememesi de gayet tabiidir.

Uyanıklara şaşırmaktan, şaşakalmaktan çekinmemelerini, korkmamalarını söyleyemem. Dünyaya alık alık bakmayı bir zaaf zannedenleri; bir çocuğun, bir delinin, bir safın alıklığından uzak duranları uzak durmayı başardıkları için tebrik etmekten gayrı elimden ne gelebilir?

Belki bir tek şey: gıpta etmek!

İnsanoğlu nasıl şaşırmaz?

Bakışlarını kendisine yönelttiği o çokluk içinde gizli halde duran *birliği* (varlık), *noktayı* (nitelik), *ânı* (nicelik) nasıl olur da görmez?

Görürse, görünce ve dahi görüp de nasıl şaşakalmaz?

Sizce de şaşırtıcı değil mi?

varlıkla çarpışan'ın seyri

Şaşmaya, şaşakalmaya ihtiyacımız var. Hiç değilse çocuklar gibi açılmış kocaman gözleriyle etrafımızda şaşkın şaşkın dolaşan hakikat-perestlere ihtiyacımız var. Ruhlarımız *Nedir? Niçin? Nasıl? Neden?* gibi çocuk-sorularıyla kendilerini rahatsız edecek, harekete geçirecek, bilmediğini bildirecek cehl-i basit sahiplerini (bilmediklerini bilenleri) arıyor.

Çocuklar cevaplarını bildikleri soruları sormazlar; yetişkinlerse umumiyetle cevaplarını bildikleri soruları sormayı tercih ederler; bekledikleri cevaplar, aslında zaten sepetlerindeki bayatlamış cevaplardan ibarettir. Bunun içindir ki çocuklar ikna edici cevabı alamadıklarında, yetişkinlerse bekledikleri cevabı alamadıklarında rahatsız olurlar.

Adâb'ul-Bahs ve'l-Münazara'da (Diyalektik Sanatı nda) kaidedir: hakikati öğrenmek maksadıyla sorulan soruya, bilen'in burhanî kıyasla (kesin delillerle) cevap vermesi gerekir; aksi takdirde lâf kabilinden cevap vermek, sadece hakikat'in tâlibine değil, hakikat'in

kendisine de saygısızlıktır. Lâkin maksad cedel olduğunda, verilecek cevabın da *cedelî* (iknaî) delillerden oluşması gerekir; zira cedelî suallerin *burhanî* cevabı olmaz. Bu durumlarda meseleyi açık kılmak yerine, muhatabı teskin ve iknâya çalışmak -maksada ulaşmak bakımından- kâfidir.

Sözün özü, ilkinde, hafife alınmış olacağından "suali soran" (tâlib-i hakikat) aptal durumuna düşerken, ikincisinde ise, ciddiye alınmamış olacağından bu sefer "cevap veren" (hakikat ehli) aptal mevkiine geçmiş olur.

Biz burada hakikati elinde bulundurduğu düşünülen birilerine soru sormaktan söz etmiyoruz; bilâkis kişinin soruyu kendi kendisine sormasından ve sorduğu sualin cevabını yine kendisinin arayıp bulmasından bahs ediyoruz; yani *varlıkla çarpışan'ın seyrinden* hâsıl olan sorulardan... kişiye kendi bilgisizliğini farkettiren sorulardan... onu dikkat ve meraka sürükleyecek sorulardan... kendi kendine konuşanın bizzat kendi kendine sorduğu sorulardan...

Bayezid-i Bistamî hazretleri "Kırk yıldır insanlarla tekellüm ediyorum. Onlarsa benim kendileriyle konuştuğumu zannediyorlar" demiş.

Varlıkla çarpışmadıkça ve dahi çarpıştığımızın farkına varmadıkça hayret edemeyiz. Hayret edemezsek, şaşamaz ve şaşıramazsak soru da soramayız. Nitekim Aristoteles *Metafizik*in ilk kitabında "Bir sorunu farkedip hayrete düşmek, kişiye bilgisizliğini fark ettirir" der ve devam eder:

> Bu nedenledir ki *philo-mythos* olan, bir yönüyle *philo*-sophostur da; zira efsaneler (hurafeler) hayret verici şeylerden oluşur.

Bugün hurafe-perestliğin değeri bilinmiyor; çünkü hurafe-perestliğin bir 'imkân' olarak kavranılması bir yana, hakikat-perestliğin tam da karşıtı zannedildiğinden yaşamın bütün alanlarında

hurafeler kahroldukça (!) hakikatin kendisi de kahrolup duruyor. Oysa hurafeler bizi şaşabırakmasa, efsanelerin ve masalların dünyası muhayyilemizi harekete geçirmese, ilim ve irfan vâdisine nasıl adım atacağız?

Çocukların muhayyilesi masal ve efsanelerle harekete geçer; çocuklar duyulardan duygulara *hurafeler* aracılığıyla intikal ederler ve bir zamanlar *philo-mythos* (hurafe-perest) oldukları/olabildikleri için, günü geldiğinde belki *philo-sophos* (hakikat-perest) olmayı da başarabilirler.

Philo sözcüğünün Farsça karşılığı olan *perest*, umumiyetle "tapacak denli seven" anlamından uzaklaşıp "şuursuzca tapan/tapınan" anlamına tahsis edilirken, Fransızca karşıtı *amateur* de yine "basit ilgilerin sahibi" anlamıyla ün kazanmış durumda. Bu nedenle Arapça'dan istifadeyle *muhibb-i hikmet* (hikmeti seven) tabirini bu vesileyle hatırlamak yersiz olmaz sanırım.

Sonuçlarını dikkate aldığımızda *philo-mythos*a "şaşkın adam"; *philo-sophos*a "dalgın adam" dahi diyebiliriz. Çünkü ilk adımda kişi -şayet kabiliyeti varsa- varlık karşısında şaşar/şaşırır/şaşakalır, ardından da bilmek için, bilme tutkusuyla varlığın içine dalar.

Muhayyile aracılığıyla sevmeksizin kişi salt aklı aracılığıyla nasıl *âşık* olabilir ki?

Olamaz! Çünkü varolanlara sevgiyle yaklaşmak hayret'in neticesidir. Hayret etmeli ki bilen, severek bilsin, bilerek sevsin; öyle ki en nihayet sadece bilinen'i değil, bilme'nin kendisini de sevsin!

Bugünün büyümüş de küçülmüş çocukları bir türlü hayret edemiyorlar; şaşmaktan, şaşakalmaktan çekiniyorlar; şaşmaksızın tek başına bilmeyi marifet addediyorlar. Bilimadamı olmak için okuyorlar, bilimadamlığı aracılığıyla saygınlık, saygınlık aracılığıyla para kazanmak için tüm güçlerini seferber ediyorlar; dolayısıyla hayal etmiyorlar/edemiyorlar; hesaplıyorlar ve planlıyorlar sadece.

Abartmıyorum. Çünkü

bir özellik çoğunluğa mâl olmuşssa, o artık bir hata değil, gelenektir.

Quod apud multos unum invenitur, non est erratum, sed traditum.

Kimse gafletinden şikâyetçi değil bu yüzden.

Oysa Efendimiz (s.a) "Rabbim, ilmimi artır!" diye dua ediyordu. Bizse öyle bir yerdeyiz ki ilim taleb etmeye ne hâlimiz var, ne de mecâlimiz.

Yine de ümitsizliğe kapılmamalı, sadece şöyle dua etmeli:

Rabbim, hayretimizi artır!

ben 'sonra'yım

"İnsanın önünde iki trajedi vardır" der Oscar Wilde; "ilki, arzularının tatmin olmaması; ikincisi ise olması."

İç gözlemlerinin sesine kulak verebilmeyi başarmış okurların çoğu, sanırım bu tesbiti tasdik etmekte zorlanmayacak ve her iki halde de insanın trajedisinin devam ettiğini, kimbilir belki de hiç tereddüt etmeden onaylayacaklardır.

Şahsen ben de ne zaman kendimi duygularımın salınımına bıraksam, bu tasdik duygusunu yaşarım. *Söz* suretinde hakikatime çarpanı görmem, çarpılan ben olduğum için olsa gerek kendimi de görmem. Görüp algıladığım sadece çarpışmanın şiddetidir. İş işten geçmiştir ve ne yalan söyleyeyim, iş işten, benim için hep geçmiştir zaten. İşin, yani olanın, yapılanın her zaman algılarıma nisbetle kahrolası bir önceliği vardır.

Ben sonrayımdır, daima sonra olan, sonra gelen benimdir. Bu nedenle çarpışmanın şiddeti azalmadıkça, yok olmadıkça, ne çarpanın, ne çarpılanın farkına varmam. Aslında farkına da varılmamalı,

vanlamamalı, bir tek o şiddeti duyumsamakla yetinmelidir. Ne olup bittiğini anlamadan şaşkın şaşkın gözleri göğe dikmek, utanılacak bir durum değildir. Insanîdir çünkü.

İnsan olmaktan utanmamalıyız; pek tabii ki *şaşmaktan* da, *şaşakalmaktan* da...

Ne var ki şaşkınlığın tadını çıkardıktan sonra, o da eğer gerekli hürmetin gösterileceği biliniyorsa, *hz. akıl* devreye (dairenin içine) girer ve çarpışmanın kendisini nazar-ı itibara almak yerine, gözünü, çarpışmaya yol açana, çoğunlukla çarpana diker. Belki sonra da dönüp dikkate alınmayacağını bile bile çarpılana kendince bir-iki öğüt verir.

Siz, duyguların mahremiyet bölgesine girmesinin akla niçin yasaklandığını sanıyorsunuz? Onun sınırları vardır ve sınırlarının ötesine geçemez, geçmemelidir. Duygular nasıl ki tutarlılığı, tutarsızlığı umursamazsa, hz. akıl da aynı şekilde duyguların o çocuksu tepkilerini ciddiye almayı beceremez. Birbirlerini anlamaları (anlaşmaları) yasaktır; zira *anlama* edimi aynı soydan olanlar arasında gerçekleşir. Ötekini -öteki kaldığı sürece- anlamak zor değil, imkânsızdır bu yüzden.

İnsanın trajedisi ne tek başına arzularının tatmin olmasındadır, ne de olmamasında; bilâkis trajedi, olup olmamanın ta kendisindedir.

Bizim ilim ve irfan geleneğimizde, insan nefsinin mertebeleri tasnif edilirken her mertebe bir terimle adlandırılır. (Tasnifler itibarî olduğundan biz burada sadece üçlü tasnifi dikkate alacağız.)

En altta *nefs-ı emmare* yer alır ki "arzuların tatminsizliği" (*eksiklik*), işbu nefsin sıfatıdır. Böylelikle *tatminsizlik* mertebesine -Kur'an'dan istifadeyle- *nefs-i emmare* adı verilmiştir.

En yukarıda *nefs-i mutmainne* ver almaktadır ki daire tamamlanmış, çamurlu dünya arkada bırakılmış ve ulaşılan kemâl sayesin-

de sarsılması mümkün olmayan bir huzura erilmiştir ki "arzuların tatmini"ne (bütünlük) karşılık gelen mertebe işbu mertebedir.

Bu mertebelerden ilki *tabiî* ve *hayvanî*, ikincisi ise *ilahî*dir ve esasen her iki halde de trajediden sözedilemez. Salt tatminsizlik trajedi değildir. Çünkü hiçbir hayvan trajik bir hayat yaşamaz. Hayvanlar trajik olanı göremezler de. Tatmin hâli de böyledir ve hiçbir insan 'insan' olarak kaldığı sürece tamamen 'tatmin' (*bütünlük*) mertebesine çıkamaz.

İlâhî olanda trajedi yoktur. Çünkü kemâlde trajedi yoktur; trajedi kâmilin (kemâle erenin) değil, mütekemmilin (kemâl isteyenin) hâlidir. *Kemâl* kip itibariyle durum bildirir, *tekemmül* ise oluş.

Demek ki trajedi durumda değil, oluşun kendisinde. Tanrı mükemmel değildir; kemâle ermemiştir; bilâkis O, zâten (zâtı itibariyle) kemâldir.

Arzularımız hiç tatmin olmasaydı -ki bu mümkün değildir- trajik bir durumda olmazdık. Buna mukabil bütün arzularımız tatmin olsaydı -ki bu da mümkün değildir- yine trajik bir halde olmazdık. Nefsin negatif kutbu olmak itibariyle hem *nefs-i emmare* düzeyinde, nefsin pozitif kutbu olmak itibariyle hem de *nefs-i mutmainne* düzeyinde trajedi arama çabaları beyhudedir. Salt pozitif olan veya salt negatif olan çelişki üretmez; dolayısıyla çelişkinin olmadığı yerde trajedi de olmaz!

Her iki mertebenin ortasında *nefs-i levvame* vardır; insan olanın, insanî olanın mertebesi...

O ne nûrdur, ne de nâr; o ne cennettir, ne de cehennem; o tek kelimeyle a'raftır, berzahtır, sırattır; trajedidir yani. Suçluluk duyan, kendini kınayan, tatmin olduğunda tatmınsızlığı, tatminsiz olduğunda ise tatmini arayan bir varlığın hâlidir *nefs-i levvame*.

Öncesiz değilim, ben önceyim.

Sonrasız da değilim; aksine, ben sonrayım!

hayrânınım ey yâr

Kararsızlık bazen *tevakkuf*, bazen de *şekk* libâsını giydiğinden ne yazık ki sıklıkla muhatablarını kandırmayı başarır.

Kararsızlık bir tür yargısızlıktır. Bu yüzden *şekk* yargıda bulunmayanın değil, bulunamayanın hâlidir. O halde *tedbir* ve *temkin*le ilgisi yoktur. Oysa *vukuf* ve *tevakkuf* (=duşunup durmak, durup düşünmek, durarak düşünmek) hiç de böyle değildir; daha derinlere inmek için ulaştığı menzili yeterli bulmayanların dikkatinin mahsulüdür; varlık toprağını kazmamak, kazamamak beceriksizliğinin değil; bilâkis hep derine, sürekli daha derine inmek için yavaş yavaş kazmanın ve emin adımlarla ilerlemenin sonucudur; dolayısıyla *vukuf* ve *tevakkuf* bilgisizlikten, bilme isteksizliğinden değil, tam da aksine bilme iştiyakının şiddetinden, yani hakikati çırılçıplak görme arzusunun talibde meydana getirdiği duyarlıktan kaynaklanır.

Hakikati ürkütmemek, dahası onu incitmemek gerekir; zira hakikat, kendisine özen gösterilmesini, üstelik ne kadar mümkünse

o kadar nâzik davranılmasını ister. Kendisine ulaşmak isteyenlerin hoyrat davranışlarını ise aslâ affetmez.

İki seçenek arasında sıkışıp kalanların hâline *şekk*, daha çok seçenek karşısında kalanların hâline *tereddüd* veya *şüphe*, kuşkunun bütün türlerine ise *rayb* adı verilir. Sözgelimi Tanrı'nın var olup olmaması hakkında kuşkuya düşen kişi *şekk etmiş*; karşılaştığı kişinin Ali mi, Veli mi, Hasan mı, Hüseyin mi olduğundan emin olamayan kişiyse *şüphe etmiş* demektir. Tam da bu noktada Kur'an'ın, kendisini, "Allah katından nazil olduğunda *rayb* bulunmayan bir hitab" olarak tanımladığı hemen hatırlanmalıdır.

Bugün bu sözcüklerin hepsi de *kuşkuya* indirgenmiş durumda ne yazık ki. Bu nedenle *tevakkufu* *kuşkunun* bir türü gibi görenlerin görüşünü ciddiye almamakta mazuruz. Bilmeleri gerekiyor; bilmek için, ister istemez "bilmediklerini bilmeleri" de gerekiyor.

Kişinin bilmemesi *cehl-i basit*tir; yani bir kademeli cehalettir ve gayet de tabiîdir. Kişinin bilmediğini bilmemesi ise *cehl-i mürekkeb*dir; yani iki kademeli cehalettir ve bu hiç de tabiî değildir.

Bilmeyen öğrenebilir; bilmediğini bilmeyen ise öğrenemez. İşte insanoğlunun düşünce tarihinin en başında *hayret*in yer almasının başlıca sebebi budur. Çünkü hayret, cehl-i mürekkebi ortadan kaldırır; bilmediği bir şey karşısında şaşan, şaşıran kişi, bilmediği o şeyi öğrenme aşamasına gelemese bile, sırf hayret etmiş olmakla kendisinin bilmediğini bilmek zevkine erişir.

Bilenler bildikleri konularda hayret etmezler. Kişi hayret ediyorsa, şaşıyor ve şaşakalıyorsa, onu şaşkınlığa sürükleyen o şeyi bilmiyor demektir.

Bilseydi hiç şaşar veya şaşırır mıydı?

Madem ki şaşıyor ve şaşırıyor, o şeyi bilmese bile, en azından kendisinin o şeyi bilmediğini biliyor demektir. İsterse öğrenmeye başlayabilir ve nasibi varsa, *hayret* makamından *dikkat* makamı-

na, *dikkat* makamından *merak* makamına, *merak* makamından *tedkik* ve *tahkik* makamlarına, bu makamlardan da *bilme* (ilim) makamına ulaşabilir.

Ulaşamazsa n'olur?

Muhakkak bir şey olur ve meselâ ehli gibi en azından *yolunda ölür.*

Kimler hayret etmezler? Başka bir deyişle kimlerde hayret etme yetisi yoktur?

Descartes *Les Passions de l'Ame* (Nefsin İnfialleri) adlı eserinde bu suali şöyle cevaplıyor:

> *Que ce ne sont ni les plus stupides, ni les plus habiles, qui sont le plus portez à l'Admiration.*
>
> Hayret'e ziyadesiyle temayül gösterenler, ne çok aptal, ne de cok zekî olanlardır.

Çok doğru; zira çok aptallar, bilmediklerini bilmezler; bilmek için harekete geçecek güçten mahrum oldukları için, şaşmazlar da, şaşırmazlar da. Bilmek için *devran* ve *seyran* makamına çıkamadıkları için hayret aracılığıyla *hayran* makamına da çıkamazlar. Tek kelimeyle mazurdurlar.

Çok zekîlere gelince, güya onlar her şeyi bildikleri, en azından öyle zannettikleri için hayret etmezler. Böyleleri küçük yaştayken gezmek için müzelere götürulen çocuklar gibidirler. Gördüklerini doğru dürüst hatırlamazlar bile. Fakat söz, bu müzelerden birine gelince gayet kayıtsız bir halde "Haa orası mı? Ben orayı 9-10 yaşlarındayken görmüştüm" demeyi bir marifet addederler.

Niçin şaşırsınlar ki? Nasıl olsa biliyorlardır, bildiklerini sanıyorlardır. Oysa "Neler görmüştünüz?" diye sorulsa, söyleyecekleri topu topu birkaç kelimeyi geçmez.

Böylelikle zekâlarına güvenenler de *bilme* hakkından kendi kendilerini mahrum ederler. Fetanetleri şasma yetilerini zayıflatır; eskilerin tabiriyle şevk-i tefahhuslarını (*attention*) kaybederler; kaybede kaybede sonunda kendileri de kaybolurlar.

Peki kimler hayret ederler/edebilirler? Hangi sınıf insanlar hayrete mütemayildirler?

Descartes'ın bu suale cevabı gayet vecizdir:

> *Mais ce sont principalement ceux qui, bien qu'ils ayent un sens commun assez bon, n'ont pas toutefois grande opinion de leur suffisance.*

Yani, ona göre 'hayret' yetisi, esas itibariyle oldukça güçlü bir sağduyuya sahip bulunmakla birlikte yine de kendilerini tamamiyle yeterli görmeyen (eksikliğini itiraftan çekinmeyen) zevâta mahsus hasletlerdendir.

Bir zamanlar Batı'da "en nihayet hiçbir şey bilmediğini bildiğini itiraf eden" kilise hocalarına *professeur* (=bilmediğini itiraf eden) unvanı verilirdi; itiraf ettirene ise *confesseur*. Şimdiyse bu unvan, dünyadan haberleri bile olmadığı halde herşeyi (!) bildiklerini vehm ve iddia edenlere veriliyor; yani *hayret* yetisini kaybedenlere.

Bizim ilim ve irfan geleneğimizin ustaları, her daim *hayret* makamında kalmak için dua ederler; hayretini kaybedenin haysiyetini de kaybedeceğine inanırlardı.

Haysiyetini kaybeden *âlim* olsa bile *adam* olamaz. O hâlde kişi adam olmadıktan sonra, yani "Hayrânınım ey yâr!" demedikten sonra, sözümona âlim olsa n'olur, olmasa n'olur?

Modern hayat insanı hakikat ummanında hayretlere garkolmaktan alıkoyuyor.

Sorun şimdilik sadece budur, başkası değil!

herşey malumun, her şeyin malum

Ey talib,

Bak yeni bir karar daha aldığını söylüyorsun. Kendince karar almaktan hoşlandığın için böyle yapıyorsun; zira farklılıktan ve tutarsızlıktan nefret ediyorsun.

Ne kararı alıyorsun?

Yapmak veya yapmamak kararı.

Görüyor musun, daha şimdiden yaşamını iki seçenek arasına sıkıştırdın bile. Yapma kararı alırsan yapmamaktan, yapmama kararı alırsan yapmaktan kaçınıyorsun elinden geldiğince. Oysa sonuçta elinden gelen bir tek kaçınmak!

Hadi senin seveceğin şekilde söyleyeyim: hep kaçınıyorsun; ya yapmaktan kaçınıyorsun, ya yapmamaktan.

Bu yüzdendir ki yaşamın oldum olası hep bir *ya-ya da* arasında gidip geliyor.

Kararlarının ne denli büyük bir şiddet doğurduğunun farkında bile değilsin. Her şeyi bildiğini sanıyorsun, herşeyi biliyormuş gibi

eylemlerini önceden tanımlamaya çalışıyorsun; güya yaptıklarını da biliyorsun, yapmadıklarını da. Bu sanı sana öyle güven veriyor ki yapacaklarını da bildiğine inanıyorsun, yapmayacaklarını da.

Şu kısa yaşamın dar sokaklarında dolaşırken elinde tuttuğun tutarlılık şemsiyesinin seni ıslanmaktan koruyacağına itimadın öyle tam ki paçalarının çamur içinde kaldığını farketmiyorsun bile.

Hiçbir şeye şaşırmıyorsun! Hiçbir şeye şaşırmayacak kadar kendini güvende hissediyorsun.

Başını çevir de lütfen kendine bir bak, bilgiyle sarmalanmış bir güvenin şiddetli bir kararlılıkla keskinleştirdiği bakışların yaşamın onca zenginliği karşısında kamaş(a)mayacak denli nasıl da donuklaşmış?

Şaşmanın, şaşırmanın, bilgisizliğini ortaya çıkaracağından korkuyorsun; şaşmayı, şaşırmayı, şaşakalmayı bir tutarsızlık alâmeti olarak görüp güyâ kararlılığın sayesinde *aptallar* taifesinden sıyrıldığını düşünüyorsun.

Neymiş efendim, aptal *abdal*dan gelirmiş, *abdal* ise hâlini değiştirenlerin sıfatıymış. Sen ise kesin ve sürekli olanı elinde bulundurduğun için 'abdal'lıktan ve tabiatıyla tutarsızlıktan uzak kalmayı başarabiliyormuşsun.

Haklısın, şaşmak ve şaşırmak bilgisizliğini ortaya çıkarır; üstelik sana sadece bilmediklerinin farkına varmanı sağlamaz; bilmediğini bilmek imkânı da bahşeder; seni hem cehl-i basit'ten, hem cehl-i mürekkeb'den kurtarır.

Ne kadar ciddiye alacağını bilmiyorum ama bak Fyodor Mihayloviç Dostoyevski ne diyor:

> Her şeye şaşırmak, kuşkusuz budalalıktır; hiçbir şeye şaşırmamaksa daha iyidir, nedeni bilinmez; ama iyi bir tavır olarak kabul edilir bu. Aslında bu, kuşku götürür. Bence hiçbir şeye şaşırmamak, şaşır-

> maktan daha bir budalalıktır. Hem hiçbir şeye şaşırmamak, neredeyse saygı duymamak anlamına gelir. Evet, aptal insan da saygı duyamaz zaten.

Sen kendi haline dahi şaşırmadığın içindir ki kendine saygı duymuyorsun. Aldığın kararların seni şaşırmaktan koruduğuna inandığından ötürü da sözümona 'doğru' ve 'yanlış' seçeneklerinin arasında sıkışıp kalmayı umursamaz görünüyorsun.

Kararların, ah şu kararların!

Dilinden yargı cümleleri, hesap cümleleri, eskilerin tabiriyle kelâm-ı ihbarîler (indikativ cümleler) hiç eksilmiyor; sadece yanlış veya doğru demeyi mümkün kılacak cümleler...

Haklısın, yanlış veya doğru olmakla nitelenemeyecek cümleler, yargı bildirmediklerinden ötürü bilimsel cümleler sayılmazlar.

Kelâm-ı inşaîlere (konjonktiv cümlelere) gelince, sen aklınca "haklarında karar verilemez" kabul edip onları kullanmayı doğru-yanlış diyalektiğine ihanetle eş tutuyorsun. Meselâ soru cümlelerini -ne doğru, ne yanlış oldukları için- itibara lâyık görmüyor ve zihnini cevap cümleleriyle dolduruyorsun. Hakikaten çok yazık, zihninde cevabı olmayan bir tek soru bile yok!

"Ah, bir olsa, bari şöyle olsa!" bile diyemiyorsun, zira hayal nedir, arzu nedir, dilek nedir, umut ve ümit nedir hiç bilmiyorsun! Düş de göremiyorsun bu yüzden.

Bir nida dahi kopup gelmiyor ki gaipten! Senin gaibin bile yok dostum. Neyin varsa el altında, göz altında...

Ne garip ki herşey malumun.

Sorun da burada ya, senin meçhulün de yok, her şeyin malum.

---

* Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*, çev. Kayhan Yükseler, 1/56, İstanbul, 2005.

tutku mu, sorumluluk mu

Ünlü Fransız ressam Paul Cézanne (öl. 1906) bir motif üzerine çalıştığı sıralarda vefat etmiş anneciğinin cenazesine gitmez, gidemez; üstelik annesini çok sevdiği hâlde ve kilisenin düzenli müdavimlerinden iken.

Ne tuhaf değil mi, annesini çok seven bir evlâdın annesinin cenazesine gitmesine mâni teşkil eden hâdise, o esnâda en nihayet bir *desen* çalışmasının içine gömülmüş olması.

Acaba bir desen çalışması, gerçekten de telâfi edilemeyecek bir vazifenin ihmâlinde -*dinî* açıdan değil sadece, *insanî* açıdan dageçerli bir mazeret olarak görülebilir mi?

Cevabın -o saklandığı karanlık bölgede- farkedilecek hâle gelebilmesi amacıyla sorunun alanını biraz daha genişletelim:

Bazıları, kişisel ilgi ve ihtiyaçları, hatta arzuları veya tutkuları ile -en yakınları da dahil olmak üzere- *başkalarına* karşı sorumlulukları arasında tercih yapmak durumunda kaldıklarında, bazen kişisel arzularını/tutkularını, bazen de sorumluluklarını tercih ediyorlar. So-

rumluluklarını yerine getirmeyi tercih edenlerin hâli övgüye daha lâyıkmış gibi görünürken, tutkularını tercih edenlerinse bir çırpıda *daha bencil*, başka bir ifadeyle *daha zayıf* olduklarını söylemek kolaylaşıyor.

Veysel Karanî menkıbesi bu hususta ilginç bir misal olarak önümüzde duruyor; zira kendisi Efendimizi (s.a) ziyaret edip sohbetiyle müşerref olmak yerine yaşlı annesiyle kalmayı seçmiş ve fakat bu tercihi bir kınamanın değil, aksine bir takdir ve tebrikin konusu olmuştu. Hiç kimse Veysel Karanî'yi, kendisini Efendimizi (s.a) görmek şerefinden mahrum etmiş olan kararından ötürü kınamamıştır. Evet, hiç kimse! Efendimiz de dahil. Çünkü kendileri teşrif ve tebcil maksadıyla Karanî hazretlerine hırkasını göndermiştir.

Cezanne'ın davranışını yerme kolaycılığına kapılacakların, Veysel Karanî örneğinin neredeyse bir istisna olduğunu, ashab-ı güzinden nicelerinin, Karanî hazretlerinin tam da aksine davranıp ailevî sorumluluklarını terketmekten kaçınmadıklarını gözönüne almalarında yarar var.

Bir Fransız ressamın ihmâli ile Efendimize (s.a) ittiba ve onun aracılığıyla ihtida eden ashabın tercihleri arasında mukayese yapmanın doğru olmadığı pekâlâ söylenebilir.

Meselenin nezaketinin farkındayım. Lâkin böylesi bir mukayeseyi trajik hâle getirenin, benim tartışmaya değer bulduğum nokta açısından gerçekte misâllerin kahramanlarının değil, aksine bu misaller vasıtasıyla işaret edilen dilemmanın kendisi olduğu da hesaba katılmalı. Yani -konusu ne olursa olsun- *tutkular* ile *sorumluluklar* arasındaki çelişkinin kesinliği

Tutku sahibi olmamışların, *tutku*(lar) ile *sorumluluk*(lar) arasında yapacakları tercihin istikameti belli; buna mukabil sorumluluklarını yerine getirmekte aciz olanların tutkularına yenik düşecekleri ve ister istemez tutkularını yücelteceklerı de...

Bu yüzden sorumluluklarının farkında olmayan tutku sahiplerinin ve/veya tutkunun ne menem bir şey olduğundan habersiz sorumluluk sahibi zevatın tercihlerini tartışmanın -hiç değilse bu bağlamda- bir anlamı yok. Bilâkis asıl trajik olan: sorumluluk bilinci taşıdıkları, hatta sorumluluklarını yerine getirme kabiliyet ve kudretine sahip oldukları hâlde bir tutkunun pençesinde kıvranan kimselerin yaptıkları/yapacakları tercihler. İki zorunludan birini seçmek yani.

Kendisini mi, başkasını mı?

Gördün mü ey talib, soru yine öylece cevaplanmamış olarak ortada kaldı: *tutku* mu, *sorumluluk* mu?

Bilmek istersin diye söylüyorum: Ben çelişkiyi *çözmek*le değil, *çözümlemek*le mükellefim.

tutku mu, çile mi

Gerek tazeliği (yeniliği) itibariyle, gerekse ehlince bir terim olarak kullanılmamış, en nihayet bir ıstılah haysiyeti kazanamamış olması sebebiyle *tutku* sözcüğünün ilk bakışta geniş bir tahlile el vermediği düşünülebilir.

Acaba gerçekten de öyle mi?

Bilmiyoruz; deneyip göreceğiz.

Sözcüğün *tutmak*tan geldiği ve ilk bakışta *tutmayı istemek* anlamı taşıdığı malûm. Nitekim Türkçe'de bir kimsenin "tutkulu veya tutkun olması"ndan söz açıldığında, kişinin bir şeye karşı aşırı düşkünlüğü kastedilir. Bir *iptilâ* hâlidir tutku.

Tutkun, yani düşkün, yani müptelâ. Bir tür tiryaki.

Tutku veya düşkünlüğün bir aşırılık, bir ifrat hâli olduğunu sanırım tartışmaya bile gerek yok. Çünkü *itidal* noktasının zıdları olmaları itibariyle *ifrat* ve *tefrit* birer rezilettir; itidalin kendisiyse bir fazilet.*

* İtidal noktasını, bir dairenin merkez noktası kabul eder ve merkezden çembere (muhit-i daireye) sonsuz sayıda doğru çizilebileceğini farz edersek, itidalin sonsuz sayıda zıddı olabileceğini kabul edebiliriz. Bu bakımdan ifrat

Hâl böyle olunca, tutku ve/veya düşkünlük de birer rezilet olmaktadır. Lâkin biz yine de her ifratın birer rezilet değeri taşıdığını kabul etmiyoruz; zira bilmeye tutkunluk veya düşkünlük de ifrattır ama işbu aşırılık rezilet değil, aksine fazilettir. Keza memleket müdafaasında da gösterilecek aşırılık (yiğitlik), bir rezilet olarak görülmez; bilâkis *kahramanlık* olarak adlandırılır.

Demek oluyor ki aşırılığı fazilet olmaktan çıkaran ve/veya onu bir rezilet hâline dönüştüren şey sadece itidal noktasının ötesine geçilmesi değildir. Aşırılığın konusu ve sebebi de önemlidir.

Bazı âlimlerimiz, reziletin, gerçekte bedenî yetilerin (kuvve-i şeheviye ile kuvve-i gazabiye'nin) kullanımında aşırılığa düşülmesinden kaynaklandığına işaret etmişlerdir. Bu bakımdan maddî (bedenî) nesneleri elde etmeye düşkün olanlara *hırslı*, *ihtiraslı* denirken, manevî şeylere düşkün olanlara *azimli*, *gayretli* denir. Hâsılı, insanın çabalarındaki aşırılık, çabalarının konusu ve sebebiyle, yani çabanın amacıyla birlikte değerlendirilir.

Batı dillerinde *tutku* için kullanılan sözcük *passion*dur. Fakat *passion*un tek karşılığı bu değildir; sözcük *ızdırap*, *çile* mânâsı da taşır. Nitekim Mel Gibson'ın yönettiği *The Passion of Christ*, Türkçe'ye yanlış olarak *Tutku: Hz. İsa* diye çevrilmişti. Oysa kastedilen Hz. İsa'nın çilesiydi, ızdırabıydı; tutkusu değil.

Buna mukabil Descartes'ın ünlü kitabının adı -ki Türkçe'ye yine yanlış olarak *Ruhun Ihtirasları* adıyla çevrilmiştir- *Les Passions de l'Ame*dır. *Nefsin Infialleri* yani. Keza Klaus Hammacher ta-

---

ve tefrit hâllerinin muayyen bir sayısı yoktur. Gerçi Nasıruddin Tûsî, itidalin birden fazla zıddı olamayacağını söylemişse de bu yoruma, gerçekte *tezadd-ı hakikî* ve *tezadd-ı meşhurî* olmak üzere iki tezad türü bulunduğu söylenerek itiraz edilmiş ve bu bağlamda itidalin zıdlarının *hakikî* değil, *meşhurî* olduğu belirtilmiştir ki bu tevcih-i itibarî tercihe şayan görünmektedir

rafından yapılan Almanca çevirinin adı da günlük dildeki kullanımları itibariyle yanlış anlamalara müsaittir: *Die Leidenschaften der Seele*.

Sorun, passion'un hem ***tutku, hırs, ihtiras, infial, coşku, heyecan***, hem de ***dert, çile, ızdırap*** anlamı taşıması değil, nasıl olup da kelimenin her iki anlama gelebiliyor oluşu.

Bu ikilemden kurtulabilmek için bilgi toprağımızı daha derine doğru kazmamız gerekiyor; her defasında daha derine.

Peki sonuçta ne bulacağız?

İşe yarar bir şey bulabilecek miyiz?

Bilmiyoruz, biz düğümü çözmekle değil, çözümlemekle mükellefiz.

Ey talib, ah bir bilsen, çözülmüş muammalar (ikna olunmuş cevaplar) yerine, çözümlenmiş düğümlere (sahici sorulara) ne de ihtiyacımız var!

karşı kaldırımdan da insanı ağlatırlar

Şaşmasaydım eğer, ne sevinç duyabilirdim, ne de korku. Evet, şaşmasaydım, şaşamasaydım gülemezdim de, ağlayamazdım da.

Şaştığım icin, sasırdığım icin seviniyorum, sadece sasma/saşırma yetim sayesinde korkuyorum. Sen ise korktuğum için ağladığımı sanıyorsun. Yanılıyorsun. Oysa ben sevindiğim anlarda da ağlıyorum, ağlayabiliyorum. Biliyorum. Bilmeseydim eğer güle-bilemezdim, bilmeseydim ağlaya da bilemezdim. Bildiğim için güle-veya ağlaya-biliyorum.

Sevinç veya korkudan nasibi olanlar ancak gülüp ağlayabilirler. Sevinçten ağlayabilenler ise korkudan dolayı da gülebilirler; sade şaştıkları için, şaşırdıkları için.

Peki ya sasakalsalardı?

İşte o zaman ne ağlayabilirler, ne de gülebilirlerdi. Çünkü şaşakalsalardı, şaşkınlıkları süresince tepkilerini tatil etmek zorunda kalırlardı. Şaşakalsalardı düşünemezlerdi; düşünemedikleri için dalamazlardı. Şaşakalma hâli dalmalarını önlerdi; şaşkınlıktan sanki

dillerini yutmuş gibi olurlardı; buz kesilirlerdi, zihnin hareketi dururdu, duygular donardı.

Duygular donar mı? Evet. donar...

Dilersen *taaccüb* de, dilersen *hayret*, ne farkeder? Her iki halde de şaşmaktan sözetmiş oluyorsun.

İlim hayretle başlamıyor mu? Evet, bilmek şaşmakla başlar. O halde şaşa-biliyorsan, bile-bilirsin de. Bilmek istiyorsan, şaşmaktan çekinmemelisin, şaşa-bilmelisin. Hayret başlangıç, hayranlık ise sonuç, yani bir imkân, yani bir lütuf.

Niçin bilmeliyim? Bilmeyi niçin istemeliyim?

Bilmenin *bilmek* dışında sebebi olmaz, olmamalı. Bilmenin kendi dışında bir başka sebebe ihtiyacı da olmaz, olmamalı. Çünkü Hz. İnsan özü gereği bilmeyi ister; sadece bilmek için, özünü gerçekleştirmek için bilmek ister.

Bak, sonuca şimdiden geldik bile. Demek ki insan özü gereği şaşar, şaşabilmeyi mümkün kılacak bir öze sahip olduğu için şaşar.

Şaşmaktan, şaşırmaktan çekinme o halde. Elinden geliyorsa, nasibin varsa şaşmakla yetinme, şaşa-kalmayı da iste.

Hadi kulak ver şâire, bak ne diyor:

Hikmet-i dünya vü mâ-fihâ bilen âri[illegible]
Ârif oldur bilmeye dünya vü mâ-fih[illegible]*dir*

Yani dünyayı ve dünyada olup bitenlerin bilgisine sahip olanlara *arif* demezler; ârif o kişidir ki ne dünyayı bilir, ne de dünyada olup bitenleri. Dünya da, dünyada olup bitenler de çokluktur (*kesret*); bilmek çokluğun bilgisi değil. birliğin (*vahdet*) bilgisidir: bu çoklukta, bunca çokluk içinde bir'i tanımaktır, birliğe tanık olmaktır; erdemin kökeni birlemektir (*tevhid*) yani.

İrfan 'tanımak', *arif* 'tanıyan' anlamına gelir; *ilim* ise 'bilmek', *âlim* ise 'bilen' anlamına. Bizler bilmekle yola çıkıyoruz, tanımakla

yolu bitiriyoruz eğer mümkün olur da bitire-bilirsek; yoksa yok oluyoruz; yok olunca ne gülebiliyoruz, ne ağlayabiliyoruz. Her nesnenin bir bitimi varmış, biz de bitiyoruz. Lâkin bitiremeden bitiyoruz. Bitire-bilmeyi beceremiyoruz. Dünya bilgisinin tam da aksine biz bizi bilmiyoruz, ne ki bilmediğimizi de bilmiyoruz. Bütün bildiğimiz bizden gayrısı.

Oğuz Atay günlüğünde şöyle diyor

> Ciddi insanları ağlatamazsınız elbette; fakat sözlerinizi saçma da bulsalar gülerler gene. Saçma bir üzüntünüze ise burun kıvırırlar. Bir sarhoş, büyük bir kalabalığın içinde, ağlamaya başlarsa, ağlatamadığı gibi güldürür herkesi kendine.

Ve soruyor:

> Siz hic karşı kaldırımdan insanı ağlatan birini duydunuz mu? Bazı özel durumlar vardır elbette; bizim evde perşembe günleri temizlik yapan Fatma Hanım radyoda mevlut [mevlid] okunduğunu duyunca bir yandan çamaşırları kaynatır, bir yandan da büyük bir gurultu ile ağlardı. Sonra annem de katılırdı bu ağlamaya. Ben de onlara bağırarak günaha girerdim. (s. 22)

Ne talihli kadınlarmış değil mi? Ağlayabiliyorlarmış çünkü. Hem çamaşır yıkıyorlarmış, hem ağlamayı biliyorlarmış. Talihliler, zira ağlaya-biliyorlarmış.

Dindarlığın özünde var ağlamak. Dindarlık demek *ağlaya-bilmek* demek, *ağlamayı bilmek* demek.

Olen oğlu için ağlayan Solon, kendisine, "Ağlamak bir şeye yaramadığı hâlde niçin ağlıyorsun?" diyen kişiye şöyle cevap vermiş: "Tam da bu nedenle, yaramadığı için bir şeye!"

Acep yeni-dindarlar niçin ağlamazlar, ağlamayı bilmezler? Düşünmeli!

> Şimdiki gençler başka türlü babacığım: her sözden *tek anlam* çıkarıyorlar. (s. 78)

'Çünkü' diye başlayan cümleler kurmaktan hoşlanan genç adam! Oğuz Atay'ın bu sözünü ciddiye almanı öneririm sana.

Cevapların çok ama hiç soruların yok!

'Niçin' diye sormuyorsun da 'çünkü' deyip duruyorsun. Üstelik elindekilerle yetinmeyip benden de yeni 'çünkü'ler talep ediyorsun. Oysa benim 'niçin'den gayrı hiç sermayem olmadı ki!

niçin artık kolay kolay şaşırmıyoruz?

Sevdiklerimi sevdiklerimle paylaşmayı severim. Birgün bu niyetle kardeşime, "Hadi gel" dedim; "Sana Çengelköy'de çınaraltında çay ikram edeyim. Çok sakin bir yerdir, orada rahat rahat sohbet edebiliriz."

Güneşin ayrılmak üzere hazırlık yaptığı demlerdi; gövdesini batıya çevirmişti ve fakat gözlerini bizden alamıyordu. Mahcubiyetinden olsa gerek, yüzü kıpkırmızıydı; uzaklaştıkça daha da kızarıyordu. Boğazın karşı sahiline kol kanat geren beyaz bulutlar da öyle. Anlaşılan, güneş her zamanki gibi çevresini de kendisine benzetmekten çekinmemiş, onları da utancına ortak etmişti.

Her neyse... Biz gidip kenarda bir masaya oturduk. Kardeşim, etrafa şöyle bir göz gezdirdikten sonra, "Abi!" dedi şaşkınlıkla; "Hani burası çok sakin bir yerdi. Baksana, her taraf tıklım tıklım insan dolu. Allahını seversen, sen burada nasıl oluyor da sükûnet bulabiliyorsun?!"

Tebessüm edip, "Ben" dedim; "etrafta kimseyi göremiyorum."

Kardeşimı, "Nasıl yani?" der gibi şaşkın şaşkın bakınca, kendisine şu açıklamayı yaptım: "Buraya geldiğimde, kendime, kenarlarda bir yerlerde küçük bir masa seçerim ve, ya düşüncelere dalarım; ya da elimdeki kitaba. Yanımda bir dost varsa, eh zaten o takdirde ne etrafı görürüm, ne de seslerini duyarım."

Düşünce...

Ne ilginç değil mi, düşünce düşleniliyor; düşmeden, düş görmeden düşünülemiyor.

"Düşüncelere dalmak" demek, gelişigüzel düsünmek, hayal kurmak demek değıl...

Dalmak...

Şaşmadan, şaşırmadan dalınamaz. Düşünceye dalmak için önce şaşmak gerekiyor; hatta belki de bir süreliğine şaşakalmak...

— Şaşmadan, şaşırmadan, şaşakalmadan, hangi zihin dalabilir, dalıp dalıp gidebilir?

Üzerinde düşünmek, bir kez daha düşünmek istediğim konu: *şaşkınlık* (hayret).

— Ne zaman şaşıyorum? Hangi durumlarda şaşırıyorum?

Pekâlâ, anlamadığım, anlam veremediğim hâllerde.

— Anlamadığım çabaları niçin şaşkınlıkla karşılıyorum?

Duşunursek goruruz: gereksiz konuşmalar/sözler, gereksiz davranışlar, gereksiz tepkiler karşısında....

Gereksiz...

Bu sözcüğü telâffuz etmemin sebebi ne? Sözler, davranışlar ve tepkiler 'gereksiz' olunca, onlara 'anlam' vermekte niçin zorlanayım ki? Zorlanır zorlanmaz niçin şaşkınlığın kucağına düşeyim ki?

Şu "gereksiz(lik)" de neyin nesi ki her önüme çıkışımda anlama/anlam verme yetimi felç ediyor ve beni ister istemez şaşkınlığın tam da içine itekleyiveriyor?

Cevap çok basit aslında: Gereksizlik, bir yokluğun adı... Gereği olmayan şey... Yokluğunu bilebilmem için, önce adına *gerek* denen şeyin varlığını kavramalıyım. Zira sahip olmadığım şeyi kaybedemem, kendisinden habersiz veya mahrum olabilirim ama onu aslâ kaybedemem.

Gereklilik iki şey arasında olmalı. Bir şey başka bir şeyi gerektirmeli önce. Bir arada bulunmalı, bulunmak zorunda olmalı. Ne talihsiz bir durum değil mi? Karşımıza bir de *zorunluluk* çıkıverdi. Oysa biz gereklilik'ten söz ediyorduk; zorunluluk'tan değil.

Lüzum, gerekliliğin diğer bir adı. *Vücub* ise zorunluluğun.

Lâzım: gerekli olan... *Melzum*: gerekmiş olan... *Lâzım-melzum*: birbirini gerektiren... biri olunca diğeri de olmak zorunda bulunan... *Telâzüm* veya *mülâzeme*: gerekirlilik veya gerektirirlik...

Türkçemi zorladığımın farkındayım. Kavramlarım var, sözcüklerim de olsun istiyorum. Önceleri kavramlarımız da vardı, sözcüklerimiz de. Şimdi ya sözcüklerimiz var ama kavramlarımız yok; ya da kavramlarımız var ama sözcüklerimiz yok.

Gerçekte düşünmek için sözcüklere ihtiyaç duymayız; insan kavramlarla düşünür; düşüncelerini sözcüklerle ifade eder. Bu bir *zorunluluk* değil, ama inanınız, bir *gereklilik*.

Demek ki sözün, davranışın, tepkinin herhangibir gereği yoksa, yani mevcudiyeti için ortada herhangi bir sebep bulunmuyor veya bulunuyor ama görünmüyorsa, biz o sözü, davranışı veya tepkiyi *gereksiz* olarak adlandırıyoruz.

Böylelikle *gereksizlik* ile *şaşkınlık* arasındaki alâkayı tesbit etmiş olduk. Lâkin gereksizliğin nasıl olup da şaşkınlığa yol açtığını hâlâ izah etmeyi başaramadık.

korkunç ve gülünç olan nedir?

Düşünmenin toprağını, kaldığımız yerden kazmayı sürdürüyoruz.

Nerede kalmıştık?

Gereksizlik ile *şaşkınlık* arasındaki alâkayı tesbit etmiş ama gereksizliğin nasıl olup da şaşkınlığa yol açtığını bir türlü açık bir alana taşımayı başaramamıştık.

İnsan bir olgunun veya nesnenin varolma sebebini bildiğinde, yani olgu veya nesnenin varoluşuna önceden tanık olduğunda (*gerekliliğini* kavradığında) şaşırmaz.

Şaşkınlık, şaşkınlığın konusuyla ilk kez karşılaşıldığında ortaya çıkar. Çalışkan bir öğrencinin başarısızlığı (sınıfta kalması), velisinde şaşkınlık meydana getirir. Fakat tembel bir öğrenci, başarısız olursa, kimse bu sonuca şaşırmaz.

Çalışkanlık ile başarı arasında bir *gereklilik* (lüzum) vardır; *zorunluluk* (vücub) yoktur. Gerekliliğin 'zorunluluk' şeklinde algılandığı hâllerde çalışkanlık başarıyla sonuçlanmazsa şaşırırız. Şaşar

ve şaşırırsak, başka nedenleri *merak* ederiz. Bu merak bizi başka nedenleri aramaya, araştırmaya sevkeder. Bulursak ne âlâ, bulamazsak şaşkınlığın doğurduğu *merak* saikiyle yola devam ederiz. Sebebi bulmamız hâlinde, merak sona erer; çünkü artık sebebi bilmiş, dolayısıyla şaşkınlığın gerekçesini ortadan kaldırmış oluruz.

Daha önce bilmediğimiz, tanımadığımız bir olay veya nesneyle karşılaştığımızda şaşırdığımıza işaret etmiştik. Basit bir misal daha verelim: Masanın üstündeki tencerenin kapağını kaldırdığınızda, hiç beklenmedik bir biçimde içinden bir canlı çıkarsa, meselâ bir tavşan kulaklarını uzatır veya birdenbire bir serçe havalanır ise şaşırır ve ister istemez korkarsınız. Bu durumda *şaşırma* ile *korkma* duyguları arasında fasıla bulunmadığından, şaşkınlık çok süratli bir biçimde korkuya dönüşmüş olur. Şayet tavşanı veya serçeyi farkeder ve tanırsanız, bu korku çok geçmeden rahatlamaya, hatta tebessüme dönüşür. (Bir süre sonra kahkaha bile atacağınızdan emin olabilirsiniz; zira bu çok bilindik bir duygu düzeneğidir.) Fakat tencerenin içinden çıkan, size zarar verecek büyüklükte veya cinste bir yılan ya da akrep ise, korkunuzun *dehşet* halini alması kaçınılmazdır. Odadan kaçmakla kalmazsınız, muhtemelen uzun bir süre o odaya adım da atmak istemezsiniz. (Bu hayvanların gerçek veya oyuncak olması tepkilerinizi değiştirmeyecektir; sadece *süresine* ve *şiddetine* etki edecektir.)

Şimdi şöyle düşünelim: Kapağı açan kişi biz olmasak ve sahneyi biraz uzaktan izlesek tepkimiz değişir mi?

Kapağı açan kişiye yakınlığımız ölçüsünde duygularımızın şiddetinin değişeceğinden emin olabiliriz.

Burada aslâ ihmal edilmemesi gereken bir soru daha var:

Tencerenin içinden tavşan veya serçe çıktığında, biz de bu tür canlıların bize zarar veremeyeceklerini anladığımızda, acaba niçin

şaşkınlığımız, daha doğrusu şaşkınlığın ardından gelen rahatlama duygusu, bir çırpıda tebessüme veya gülmeye dönüşüyor?

Bu soruyu şöyle cevaplamayı deneyebiliriz:

Bir nesne veya olguyu kavramak isteyen birinin zihnî yetileri, olması gerekenden daha az çalışıyorsa, bu hiç kuşkusuz ki gülünç bir durumdur. Sözgelimi bir yetişkin 2x2'nin cevabını bilmiyorsa, bu hâl karşısında çoğu kimse tebessüm etmekten kendini alamaz. Şayet o kişi, 2x2'nin cevabını bulmak için yarım saat düşünürse, bu durum da diğeri gibi gülünç karşılanacaktır. Çünkü olması gerekenden (mutad olandan) daha fazla harcanan çaba ve gayret gülme'nin başlıca sebeplerinden biridir.

Ceketinin düğmelerini ilikleyemeyen veya yolda şu veya bu şekilde muz kabuğuna basıp düşen kimseler *beceriksiz* olarak adlandırılır. Ortalamanın altındaki beceriksizlik gülünçtür. Sözgelimi, yüz kiloyu kaldıramayana gülünmez, ancak bir kiloyu kaldıramayana gülünür. Özürü varsa acınılır. Kaldırırken bir kaza meydana gelirse, korkulur ve beceriksizin çaresizliği gülen kimsede utanca yol açar.

Bizim kültürümüzde muz kabuğuna basıp yere düşen kimseler var mı, emin değilim. Ancak basar ve düşerse, kendisine gülünecektir. O kişi yere düşüp ayağını kırarsa, gülme duygusu önce korkuya, sonra acımaya, sonra utanmaya dönüşecektir. Bundan eminim.

İmdi, son bir uyarı daha: Nasıl ki zihnen az çaba (yetersizlik), bedenen çok gayret sarfetmek (beceriksizlik) gülmeye yol açıyorsa, zihnen harcanan çabanın çokluğu, bedenen harcanan çabanın azlığı şaşkınlığa, yani önce hayrete, sürekliliği hâlindeyse hayranlığa yol açacaktır. Burası kesin.

göz izi

İffet ve *haya* şehvetin itidaline verilen ad. Nitekim iffet ve hayâ karşılığında Türkçemizde *utan* sözcüğü kullanılmakla birlikte bizler *utan* yerine genellikle *utanç* deriz veya utanmak'tan türemiş sözcükleri seçer de meselâ *utanı* olmayan (iffetsiz-hayâsız), *utan-ç* duymayan, *utan-gaç* sayılmayan kimseler hakkında kısaca *utanmaz* deyip geçeriz.

Kişi *utanır* veya *utanmaz*.

Her iki sözcük de burada fiil haliyle kullanılıyor. Oysa "utanmaz adam" tamlamasındaki *utanmaz* fiil değil, bir isim ve zaten bu nedenle sıfat olarak kullanılmakta. Meselâ "adam (o işten) utanmaz" başka, "utanmaz adam" daha başka. Burada başkalık, en az isim ile fiil arasındaki başkalık kadar.

Ne dersiniz, şu *utanmak* kokunun etrafını biraz eşelesek ve kökü elimize alsak da üşenmeden biraz sağına-soluna bakmayı denesek, acaba 'utanma' duygusunu, bizim kendisini kendisi kadar, hiç değilse kendisi gibi görebileceğimiz kadar bir açıklığın içine çek-

meyi başarabilir miyiz? Utanma duygusu, kökünün kurcalanması aracılığıyla özünü bize verir mi? Bir duyguyu açıklığın içine çekmek, sadece kök veya köken soruşturmasıyla mümkün olabilir mi?

Açıklık görülebilecek, seyredilebilecek bir şey. Kökün, kökenin kurcalanmasıyla ulaşılacak olan açıklık, unutmamamız gerekir ki en nihayet dil düzeyinde görülebilecek bir açıklık. Eğer öyle ise, kavram düzeyinde açıklığa erişebilmek için dilin liflerine dek ayrılması yeterli olmaz; zira kavram, görülebilmek için dilden daha fazlasını ister.

Demek ki açıklıkla yetinmeyip seçikliğin peşine de düşeceğiz. Sözcüğü ve kavramı açık bir alanın içine itmenin yanısıra karşıtlarını ve benzerlerini hâlenin dışına çıkarmaya çalışmalıyız ki hem açık, hem de seçik (açık-seçik) bir biçimde görülebilsinler.

'Utanmak' diyoruz; var olan bir hâlden söz ediyoruz. 'Utanmazlık' ise "utanma duygusunun yokluğu" demek kısaca. *Utanma* ile varolan bir şeye, *utanmazlık* ile de yokolan bir şeye işaret ettiğimize göre, soruşturmamıza ilkinden, yani varolandan başlayacağız çaresiz.

Utanma'nın *utan*dan geldiğini söylemiştik. Peki ya *utan* nereden geliyor?

Utan sözcüğünün 'ateş' anlamındaki *od*dan (*ot*tan) türediği kesin.

"Utanma duygusunun (utancın) ateş'le ne alâkası var?" dememeli de asıl ateş'in 'kızarmak'la alâkası duşunulmeli! Utanan kişinin yüzü kızanır; utanmıyorsa, "Ne utanmaz, yüzü kızarmaz adam!" denir. Nitekim "Ne yüzsüz adam!" deyişi, esasen "Bu adamın yüzü olmadığı için yüzü kızarmıyor; olsaydı şayet yüzü kızanrdı; kızarsaydı, o takdirde utandığı da anlaşılırdı" gibi sade bir akılyürütmeden kaynaklanır.

---

* Burada küçük bir hatırlatma yapmam gerekiyor: İnsanın yüzü, hiç değilse yakın zamanlara kadar sadece "insanın çehresi, suratı (sûreti)" anla-

Sözün özü, utanma'nın kökünde *utan*, utan'ın kökünde ise *ot* veya *od* saklı bulunduğundan, *otanmak* (odlanmak), tek kelimevle *kızarmak* demektir. Çünkü iffet ve haya'nın alâmeti yüzün kızarmasıdır.

Osmanlıca bir Mantık metninde sözsüz-tabii-delâlete örnek sadedinde -çok sevdiğim- şu cümle kullanılır:

> *Âşık maşuku rüyet zamanında vech-i âşıkta zuhur eden kırmızılık gibi.*
> Sevenin, sevdiğini gördüğü zaman yüzünde meydana gelen kırmızılık gibi.

Duygular, kişinin kendisi için ancak yaşanarak bilinir ve tanınır; lâkin başkaları için ancak alâmetleriyle anlaşılır. Duygu ustası, alâmetsiz yüzleri okuyan kimse demek değildir; aksine yüzü görür görmez onu alâmetlerinden tanıyıp okuyan kimse demektir. Nitekim Kur'an'da soylu fakirlere atfen şöyle denir: "Sen onları yüzlerinden tanırsın!"

Peki yüzlerini saklayanları kimler tanıyabilir?

Kimse!

Yani ancak "kim-ise-kim olan" (bir kimliği olan=kimse olan) onları tanıyabilir.

> *A benim bahtı yârim*
> *Padişah tahtı yârim*
> *Yüzünde göz izi var*
> *Sana kim bahtı yârim*

---

mına gelmeyip kişinin karakteri, mizacı, kişiliği anlamına da geldiğinden Türkçe'de *yüzsüz*, aslında "karaktersiz, kişiliksiz, ahlâksız"; yani "terbiye edilmiş, eğitimden geçmiş, yoğrulmuş bir kişiliğin, karakterin, ahlâkın sahibi olmayan" demektir.

Türkçemizin ifade gücünü, lütfen dikkat ve itinayla seyrediniz:

Yüzünde göz izi var.

Buradaki "göz izi" tâbirini açıklamak makamında yine eski bir açıklamaya başvuralım:

Göz izi, pâkize bir kızın çehresine dik dik bakan bir yabancı adamın îka ettiği mahcubiyetten gelir.

Kişinin yüzü kızarmıyorsa, otanmıyor ve odlanmıyorsa, o kişinin duygulardan pek nasibi kalmamış demektir.

Kabul etmek gerekir ki utangaç olan kişiyi ancak utandığı için, odlandığı için, yüzü kızardığı için, yüzünde göz izi kaldığı için tanırız, tanıyabiliriz.

Ne garip değil mi, utanmazı tanımak daha kolaydır; zira onun kızaracak bir yüzü yoktur ve *yüzsüz* olduğu için hemen kendini belli eder. Nasıl belli etmesin ki bövlelerinin yüzünde göz izi kalmaz!

İmdi soru şu:

— Acaba utangaç kimseler, yüzlerinde ar-namus perdesi bulunduğundan ve mahcub (hicaplı-perdeli) olduklarından ötürü mü kolay kolay tanınamazlar?

Hayır! Bilâkis onları tanıyacak olanların dahi yüzlerinde *göz izi* bulunması gerekir. Yüzlerinde göz izi olanları, yüzlerinde göz izi olmayanlar asla tanıyamazlar! Fakat utananlar, utanmazları bir bakışta tanırlar!

O hâlde ey talib, yüzünde göz izi kalmasından (utanmaktan) utanma, başkalarının yüzünde iz bırakmaktan (utanmamaktan) utan!

göz izinin izi

Biz bir duyguyu duygu olarak kavramak, yani duyarak anlamak isteriz; o duyguyu dilde temsil eden herhangibir sözcüğün köklerini karıştırmakla değil. Çünkü sözcüklerin kökeninde bizi bekleyen açıklık, duygunun kendi açıklığı değil, aksine duygunun dil düzeyindeki açıklığıdır. Duygularımızı duyarız ve fakat onları sırf duygu olarak duyuramayız; bütün yaptığımız birtakım alâmetler aracılığıyla duygularımıza işaret etmekten ibarettir. Meselâ dilin sayesinde duygularımızı *ifade*, yüzümüzdeki değisimlerle ise bu duyguları *belli* ederiz.

Bizse *utanma* (iffet ve haya) duygusunu sırf duygu olarak tanımaktan sözediyorduk; ulaşmak istediğimiz duygunun kendisini tanımaktı; onun temsillerini, alâmetlerini ve misâllerini değil.

Duyguyu duyarız, yani herhangibir hâlle hâlleniriz. Duyduğumuz duygunun kendisidir. Duygunun kavramını zihnimizle kavrarız. Kavradığımız duygunun kavramıdır, kendisi değil. Herhangibir duygu sozcugunu (msl. *kin, nefret, sevgi, arzu* sözcüklerini) ise işitip

anlarız. İşitip anladığımız ne duygunun kendisi, ne de kavramıdır; sadece ilgili sözcüğün anlamıdır. Sözgelimi nefret etmedikçe nefreti; sevmedikçe sevgiyi tanıyamayız.

Duyguyu tanımak duymakla, duygulanmakla mümkün olabilir ancak. Duygularımızın ayrıca kavramına sahip olmamız gerekmez. *Cesaret* kavramına sahip olmayan cesur kimseler olabileceği gibi, cesaretin kavramına sahip korkaklar da olabilir. Hâli bilmek hâl sahibi olmayı, hâl sahibi olmak o hâlin bilgisini (kavramını) edinmeyi gerektirmez. Sözcüklerin bilgisi de tıpkı böyledir. Cesaret sözcüğünün anlamını (lisanen) bilen birinin, cesaret kavramını (zihnen) bilmesi nasıl gerekmiyorsa, cesur (cesaret sahibi) olması da gerekmez. Sözgelimi şehvetin duygusuna da, kavramına da sahip olmayan bir çocuk, *şehvet* sözcüğünün anlamını pekâlâ (lisanen) bilebilir; âkil olduğunda şehvet kavramını (zihnen), bâliğ olduğunda ise şehvet'in kendisini (fiilen) öğrenebilir.

Bu bakımdan diyebiliriz ki: Bir duyguyu, bir hâli *dil* ve *düşünce* düzeyinde anlayıp kavramakla fiilen *yaşamak* arasında önemli bir fark vardır. Öyle ya, *erdem* (fazilet) sözcüğünün kökenini araştırmak veya *erdem* kavramı üzerinde sayfalarca döktürmek için erdemli olmaya gerek yoktur. Erdemsiz kimseler erdemden dem vurmuyorlar mı? Ahlâksız kimseler ahlâk kitabı yazmıyorlar mı?

O hâlde bir düşünelim bakalım, biz kimin, reçeli, kavanozundan yalamasına mâni olabiliriz ki? Hatta niçin mâni olalım ki?

Duyguları (zihnen) kavramakla da, (lisanen) anlamakla da duymuş ve bu duyguları başkalarına duyurmuş olmadığımıza göre, duyguların ifadesi nasıl oluyor da başkalarını etkileyebiliyor?

Evet, nasıl olup da bizler ağlayan biriyle ağlayabiliyor, üzülen veya sevinen biriyle üzülüp sevinebiliyoruz? Başka bir deyişle, duygularımız başkalarının duygularının hareketiyle nasıl olup da harekete geçebiliyor?

Hareket edebilecek, yerinden oynatılabilecek duygulara bizzat sahip olduğumuz için. Bir ağaç, görünürde, altında dilenen fakire acımaz. Keza bir köpek de. Ama insan, duyguları olan bir insan ancak, bir fakire acır. Belki garip gelecek ama hem de hiç düşünmeden acır. Düşünürse acımaz. Kötülük düşünülerek yapılır, iyilik hissedilerek. Dolayısıyla iyilik anidir; o, bir anda hissedilir, duyulur ve o an içinde harekete geçer. Kötülük ise böyle değildir; zaman ister, hesap ister, bir süreç içinde vukû bulmak ister. O halde iyilik bir anda, kötülük ise bir süreç içerisinde gerçekleşen eylemin adıdır.

Bir daha düşünelim bakalım: Niçin kötüleri 'hesapçı' olmakla niteliyoruz?

Gayet basit: Hesap, zamanda olur da ondan!

Bazılarının tefekkür ile tahayyülü birbirine karşıtırdıklarını şimdiden görür gibiyim. Şu kadarına işaret edebilirim ki: Düşünmek başka, hayal etmek daha başka. Hesap etmek ise bambaşka!

Hemen küçücük bir not: Duyularını ve aklî melekelerini harekete geçirenler aslâ hayal edemezler. Meselâ bir marangoz çalışırken, bir matematikçi ise problem çözerken hayal edemez. Etmeyi denerse ya elini keser, ya problemi yanlış çözer. Aksi de doğru. Hayallere dalmış bir sanatçı, duyularını kullanamadığı gibi, o sırada aklına çoktan izin vermiştir bile.

Bir kez daha yinelemekten niçin çekinelim. Sanatçı *şaşan*, düşünür ise *dalan* adamdır. Şaşanlar ve dalanlar ne şaşkınlıkları, ne de dalgınlıkları sırasında kötülük yapabilirler. Bu taife kötülüğü ancak şaşkınlıkları ve dalgınlıkları geçtikten sonra yapabilirler ki bu durumda artık uyanmış, *uyanık* sınıfına dahil olmuş sayılırlar.

Şaşkınlar (sanatçılar) ve dalgınlar (düşünürler) şaşkınlıktan ve dalgınlıktan kurtulunca, yüzlerini kaybederler; sanatın ve düşünmenin huzuruna da bir daha çıkamazlar; yüzleri kalmamıştır çünkü.

"Vicdan azabının tanımını bilmenin ne yararı var sana, şayet içinde duymuyorsan sen onu?" demiş bir Alman yazarı. O hâlde yüzsüzlerin utanıp utanmadıklarını nasıl anlayacağız?

Anlayamayız! Yüzlerinde arayıp bulabileceğimiz bir göz izii mahrum oldukları için anlayamayız.

Açıldı defter-i ehl-i melâmet, kayd olan gelsün
Çekenler nâm kaydın gelmesün, lâkayd olan gelsün

Sözün özü bu:
Nâm kaydın çekenlerde göz izi kalmaz!

sen hiç istemedin ki dostum

"Çok istiyorum ama olmuyor" dedi genç delikanlı; "Ne yapsam olmuyor. İnanınız, elimden geleni yaptığım halde olmuyor."

"Sen *istemek* nedir hiç bilmiyorsun ki!" diye cevap verdi yaşlı adam hafifçe sesini kısarak... "Gerçekten isteseydin, olurdu. Evet, hiç boşuna yorma kendini, isteseydin, eğer gerçekten isteseydin, olmak istediğin, olmasını istediğin olurdu. Olmadığına göre sen henüz istememişsin demektir."

"*İstemek*... birşeyin olmasını istemek... *gerçekten istemek* nedir o halde?" diye saf saf sordu genç.

VE suâlinin cevabı hemen geldi:

istemek olmayı istediğin, olmasını istediğin şey için ölmeyi göze almak, ölecek kadar istemek, hatta olmak için, olması için ölmek demek!

İstemek... birşeyin olmasını istemek... onu dilemek... onu arzulamak... tutkuyla... hırsla... ihtirasla onun olması için yanıp tutuşmak...

Ah ne zordur *istemek*? İstek sahibi olmak... tutku sahibi olmak... tutmak için tutuşmak... tutmak uğruna tutuşmak... tutuşmak pahasına tutmak.... tutarken ve sırf tuttuğu için tutuşmak... yanmak yani... olmak için ölmek... ölmedikçe olmayacağına, olunamayacağına inanmak?!..

İstemek... birşeyin olmasını istemek... olmayı istemek...

Yani?!?

İstemek 'bedel ödemek' demek... bedelini hesap etmeksizin istemek demek... bedeli ne olursa olsun istemek demek... isteğin şiddeti arttıkça ödenecek bedelin miktarının da artacağını bilmek demek... bedeli büyük olduğu için olması istenenden kaçmak değil, bedeli büyük olduğu için olması istenene koşmak demek. O halde *istemek* demek, herşeyden evvel bedeli büyük olanın olmasını istemek demek; *istemek* bedeli seve seve ödemek, bedeli göze alınan şeyin olmasını istemek demek.

Gönül cenneti istiyor imiş ammâ günahlar bırakmıyormuş.

Söylesene sevgili dostum, *günahlar* da kim oluyormuş? Gönlümüze ket vuracak, gönlümüzün isteklerini, istediklerini engelleyecek günah mı varmış bu dünyada?

Gönül bir kere istese, gönlün kendisi cennet olmaz mı? Bir kere, evet bir kere gönül cenneti istese dağlar tepeler düzlük, denizler yol olmaz mı insana?

Günah adam gibi istememenin, isteyememenin adı değil mi zâten? *Günah* istemesini bilmeyenlerin, istemek nedir bilmeyenlerin içine yuvarlandığı çukur değil mi?

Evet *günah*.... olmayanlara, olmayı adam gibi istemeyenlere verilmiş bir ceza... *günah* bir sebep değil, bilakis *günah* tamıtamına bir âkibet... bir sonuç... hem de istemeyi bilmemekten hâsıl olan bir sonuç... *günah* istemeyenlerin, istemesini bilmeyenlerin, istemek nedir bilmeyenlerin ağına düştüklerine avcı... tutkusunu kaybet-

mişlerin kucağında uyumayı tercih ettikleri yosma... ölmeyi göze alamayanlara kurulan darağacı... çeşm-i siyahın ta kendisi *günah*:.. ağlayan değil ağlatan... sızlayan değil sızlatan... *günah* tutkusuzlara özgü bir ceza... tutmaktan vazgeçenlere... -ağzım kurusun- tutmaktan değil, tutulmaktan korkanlara musallat olan belâ... evet, isteyenlerin değil, istemekten çekinenlerin belâsı hem de...

İsteseydin eğer, olmak istediğin, olmasını istediğin olurdu. Olmadığına göre sen henüz istememişsin demektir.

İsteseydin eğer, isteğinin şiddetinden, istemenin muhabbetinden yer yarılır, gök parçalanır, ma'dum mevcûda, adem vücûd'a inkilâb ederdi. isteseydin eğer, günahların yok olurdu.

İsteseydin eğer, bir kere isteseydin, evet bir kez gerçekten isteseydin *olan* olurdu... *olacak olan* olurdu... isteseydin *olmaz* bile olurdu...

Sen hiç istemedin ki dostum! İstemek nedir bilmedin ki! Hiç tutulmadın sen! Tutkuların için ölmedin ki!

İsteseydin ölürdün, ölseydin olurdun! Sen hiç olmadın ki! Evet, olmadın, çünkü sen hiç ölmedin! Ölecek kadar istemedin, ölümün pahasına istemedin, ölümüne istemedin!

İsteseydin ölürdün, ölseydin olurdun, Oysa ne öldün, ne oldun. Çünkü sen istemedin; isteğini, istediğini aslında dile bile getirmedin. Öyle ya, bir kere dile getirseydin, olurdun, bir kez adam gibi aklından geçirseydin hemen orada *olmuş ve ölmüş* idin.

Sen hiç istemedin ki dostum! İstemesini bilmedin, istemek nedir bilmedin! Çünkü sen *ol* deyince olduranı hiç tanımadın!

ne olan olur, ne olmayan olmaz

Sırf istemekle (irade etmekle) isteğimiz (muradımız) gerçekleşir mi?

Bu soruya benim vereceğim cevap hiç tereddütsüz 'evet' şeklinde olacaktır. Çünkü bir isteğin gerçekleşmesinin tek şartı, sadece istemektir. Herhangibir istek için, istem'in ve/veya isteme'nin dışında şart arayanlar, istem'in ve istemenin ne olduğunu bilmiyorlar demektir.

İsteğin (*muradın*) gerçekleşmesi, istemenin (*iradenin*) gerçekleşmesine bağlıdır. İsteyin, olmasını istediğiniz olur; olmamasını istediğiniz olmaz.

O halde bir isteğin gerçekleşmesinde kuşkuya yer olamaz. Kuşku, isteğin gerçekleşmesinde değil, isteğin gerçekleşeceği zamanda. Bu bakımdan kişi isteğinin 'olacağından' değil, belki "ne zaman olacağından" kuşku duymakta haklı sayılabilir ancak!

Kuşkucuları rahatlamak için bir iki hususa açıklık kazandırmalı ki istemenin koşullarının doğrudan doğruya isteğin koşullarına bağlı olduğu hususu ihmal edilmesin!

İlk soru şu:

— Bir kimse hiç 2x2'nin 4 etmesini isteme ihtiyacı hisseder mi?

2x2'nin sonucunun 4 olması 'vâcib' (varlığı zorunlu) olduğuna göre, bu soruya olumsuz cevap vereceğiz. Çünkü varlığın zorunluluğu (*vücub*), kendisi hakkındaki istekleri 'yararsız', dolayısıyla 'anlamsız' kılar. Hâl böyleyse, olması zorunlu olanın olmasını istemeye gerek yoktur; olması zorunlu olan olur. Zorunluluk, irade (istek) dışıdır.

— Bir kimse 2x2'nin 5 etmesini isteyebilir mi?

2x2'nin 5 etmesi *mümtenî* (yokluğu zorunlu) ise, yine isteyemez. Çünkü yokluğun zorunluluğu, tıpkı varlığın zorunluluğu gibi, istek dışıdır.

İsteğin yararsız ve anlamsız olması için zorunluluk'la çatışması yeterlidir. Bu durumda, olmaması zorunlu olanın olması istenemez. İsteyen, isteğin en temel yasasına karşı geldiği için istenemeyecek olanı istemiş sayılır.

Aklın üç temel ilkesinden ikisi ("varlığı zorunlu olan" ile "yokluğu zorunlu olan") istem dışı kaldığına göre, istemin imkân'a (olabilirlik) ilişkin bir eylem olduğu kesinlik kazanmış olmalı. Nitekim hatırlanacak olursa istemenin koşullarının doğrudan doğruya isteğin koşullarına bağlı olduğu söylenmişti.

İstemenin en temel koşulu ise, isteğin, 'olabilir'in (*mümkin*) sahasından çıkmaması olduğuna göre, olabilir'in olmasını veya olmamasını istememiz yeterlidir; "olabilir", biz onun olmasını istediğimiz takdirde kaçınılmaz olarak olacaktır; olmamasını istediğimiz takdirde ise olmayacaktır.

Bu tesbite pekâlâ şu şekilde itiraz edilebilir: "Olabilir olan, olabilir de, olmayabilir de" dememiz gerekirken, ne hakla "Olabilir

olan, olur veya olmaz" diyoruz da olabilir'in olmasında veya olmamasında bir zorunluluk varmış gibi konuşuyoruz; üstelik "Olabilir ise, olmayabilir de..." demeyi ihmal etmeyen biz olduğumuz halde?

Böyle demek hakkına sahibiz. Çünkü "olabilir olan"ı olabilir olmaktan çıkaran bizzat istemenin kendisidir. İstem devreye girdiğinde, olabilir olan olmaktan veya olmamaktan kaçınamaz! İstek mümkin olduğu halde, istem ona zorunluluk kazandırır. Bizim yaptığımız sadece "olabilir olan"ın olmasını veya olmamasını istemekten ibaret. Olabilir olan'ın olmasını istersek olur, olmamasını istersek olmaz!

Muhtemel itirazlar aşağı yukarı şu minvalde olacaktır:

— "İstiyoruz ama olmuyor!"

Hayır efendim, siz istemiyorsunuz! "Siz istemeyi bilmiyorsunuz" deyip kendime açık kapı bırakma kurnazlığına başvurmayacağım; bilâkis "İstemek nedir, siz asıl onu bilmiyorsunuz!" demeyi tercih edeceğim.

Olabilir olan, muhakkak istemenin mahiyetine göre olur veya olmaz. *Arzulamak*, istemek demek değildir.

Olmasını veya olmamasını arzuladığınız şeyler, arzularınızın hilafına gerçekleşebilir; sözgelimi olmasını arzuladıklarınız olmayabilir, olmamasını arzuladıklarınız ise olabilir. Buna mukabil olmasını istediğiniz olur, olmamasını istediğiniz de olmaz; siz sadece isteyin yeter!

Evet, yeter ki isteyin!

Son olarak bir de şu sorunun cevabını vermeye çalışalım:

— Bu âleme bir şeyin olmasını veya olmamasını isteyip de muradına kavuşamamış kimse gelmiş midir?

Bu soruya ben kendimce mütevazı bir cevap vereyim:

Bu dünyaya isteğin temel yasasına riayet edip de istemesi boşa çıkmış bir tek âdem gelmemiştir; bundan sonra da gelmeyecektir. Çünkü bu âlemde "olabilir olan" oluyorsa veya olmuyorsa, istenildiği için oluyor veya olmuyor.

Istenilmeseydi şayet, ne olan olurdu, ne olmayan olmazdı.

ah olmasaydık n'olurdu

Ah olmasaydık, var-olmasaydık n'olurdu!

Fakat bir kere olduk, bir kere bu dünyaya geldik; o halde varolmanın, varlığa gelmenin bedelini ödeyeceğiz çaresiz.

Bedeli ödemeyi göze alanlar, bu bedelin rıza ve teslimiyetten ibaret olduğunu bilirler. Öyle ya bu dünyada kim *nâ-cinsler* ile sohbet etmekten kaçınabilir? Kim *bî-haberler* ile aynı kâseye el uzatmamayı becerebilir? Rıza ve teslimiyet göstermeksizin kim ve nasıl bu dünyaya tahammül edebilir?

Kimse!

Evet, tahammülü güç olana tahammül etmek, hiç değilse tahammül edebilecek hâle gelmek gerek; nâdan ile aynı kâseye el uzatmak, onların içine karışmak ne denli acı verirse versin önce bu acıya katlanmak lâzım geldiğini bilmek gerek!

Bakınız, büyük irfan ustalarımızdan Aziz Nesefî (ö. 1287) hazretleri ne diyor; bizleri nasıl uyarıyor?

Bu sözü yalnız sana söylemiyorum. Vâkıa bu âlemin ahvalinin sebatı yoktur. Velâkin ister aldanalım, ister aldanmayalım, mademki bu âleme ihtiyacımız vardır, ihtiyaç sebebiyle nâ-cinsler ile sohbet etmek lâzım geliyor ve bî-haber olan kimseler ile de kâseye el uzatmak icab ediyor. Herşeye tahammül olunabilir ama nâ-cinsler ile sohbet lüzumuna ve bî-haberler ile kâseye el uzatmak icabına tahammül olunamaz. *Ah olmasaydık n'olurdu!* (...)

Hak benim yedimde [elimde] değildir ki söyleyeyim. *Eğer mevcut olmasa idik n'olurdu!* Bu feryad u nâleden çi-sûd [ne faide]! Bunu uzatmaktan ve çok söylemekten ne faide! Mademki mevcut olduk, rıza vermek ve râzı ve teslim olmak icab ediyor.*

"Ehl-i dil sohbetsiz yaşayamaz!" diyen, sohbetin ehemmiyetini bize hatırlatan yine hazretin kendisi. Gönül ehli sohbet etmekten kaçınamaz. Bu bakımdan her dem sohbet ile yaşamak, sohbetin hakkını vermek gerek.

Rahmetli babam, zaman zaman "Namazın kazası olur, sohbetin kazası olmaz!" diye lâtife ederdi. Sohbeti öyle alelâde 'konuşmak' olarak anlamayınız; sohbet fikr u zikirdir. Sohbet kendini tanımayı gaye edinenlerin varolma sebebidir. Sohbet varlığı düşünürken varlık içinde olduğunu hatırlamak için bir vesiledir. Sohbet kalıbın değil, kalbin ihtiyacıdır.

Nefî "Ehl-i dil birbirini bilmemek insaf değil!" der. Gönül ehli birbirini bilir, tanır. Sayıları çok azdır çünkü. Bilmeli, tanımalı, lâkin gayrı değil, aynı bilmeli, tanımalı. Yardımı başkasından değil, kendinden istemeli, başkasını değil, kendini bilmeye çalışmalı.

Ustamız söylenmesi gerekeni söylemiş:

---

* Aziz Nesefî, *İnsan-ı Kâmil*, çev. Ahmed Avni Konuk, s. 220, İstanbul, 2004.

Ilm-i evvelîn ve âhirîn senin zatında meknundur [saklıdır]. *Her ne ister isen kendinden iste!* Hariçten ne istiyorsan, kulak tarikinden kalbe vasıl olan bir ilim ona benzer ki suyu başkalarının kuyusundan çekip kendinin susuz kuyusuna dökersin. Çabuk teaffün eder ve ondan emraz-ı sû tevellüd eder [kötü hastalıklar doğar]. (...) Senin öyle yapman lâzımdır ki suyu kendi kuyundan çıkarasın ve çıkardığın suyu başkalarına vermekte noksan olmaya, belki tezayüd ede! (s. 115)

Evet, her ne istersen kendinden iste! Çünkü "bunun yolu sensin ve yol sensin ve menzil sensin!"

İnsanın, hele hele modern insanın kendini özlemesi, kendinden yine kendine kaçması, kendiyle hemhal olması, kendiyle kendi hakkında sohbet etmesi, sohbeti kendiyle, kendi için ve kendine yapması ne kadar zor gorunuyor.

Nâdan bütün bunları edebiyat (!) sanıyor; kararmış, büzüşmüş, solmuş kalpleri küçük, kuçucuk titreşimlerden bile mahrum. Öyle ki iştahla kâseye dalmayı, kâseyle ve kâse için yaşamayı bir marifet bilip o bir bölük Anka'nın mevcudiyetini bile rahatsız edici buluyorlar.

Fakirliğiyle övünen Efendimizin adını ağızlarından düşürmüyorlar belki ama, fakirlikten, hatta "fakir ilâllah" (Hakka muhtaç) hâle düşmekten korktukları kadar hiçbir şeyden korkmuyorlar. Korkuları, onları *rıza* lokmasını ağızlarına almaktan menettiği için dilsiz kalıyorlar, gönlün hakkını vermiyorlar, hakka, hakikate ve dahi 'kendilerine' muhtaç (fakir) olacaklarına hiç inanmıyorlar.

İşte gafletin bedeli bu!

Kendini kendi kendine fakirliğin erdemlerinden mahrum etmenin bedeli!

Bu sözleri benim söylediğimi ve benden gayrı diğer bir kimsenin söylememiş olduğunu zannetme! Bunları ben bilmişimdir, benim

gayrım olan bir kimse bilmemiştir zannetme! Zira senden âleme hiçbir söz, senden hiçbir ilim ve senden hiçbir amel gelmez. *Çünkü söylenmemiş söz kalmamıştır; hepsi söylenmiştir ve söylenmektedir*. Söylenmemiş hiçbir ilim kalmamıştır; hepsi bilinmiştir ve bilinmektedir. İşlenmemiş hiçbir amel kalmamıştır; hepsi işlenmiştir ve işlenmektedir.

Bu makamdan denilmiştir ki: Her ne vardır olmuştur ve olacaktır. Her ne ki yoktur olmamıştır ve olmayacaktır! (s. 218)

İşte sözün özü de bu!

gölgenin gölgesi olmak

Bir şeyin olmasını veya olmamasını *temennî* ederiz. Bu durumda temennî etmiş olduğumuz o şey, henüz ne olmuştur, ne de olmamıştır. Olacaktır veya olmayacaktır; bizim yaptığımız sadece bir şeyin olmasını veya olmamasını temennı etmekten ibarettir.

Olumlu temennîler olduğu gibi, olumsuz temennîler de vardır; hayrı da temennî eden biziz, şerri de... Temennî'nin iyisi, kötüsü olmaz esasında; iyi ya da kötü olan, temennî edilen şeyin kendisidir. İyi şeyleri temennî ediyorsak, iyi temennîlerde, kötü şeyleri temennî ediyorsak, kötü temennîlerde bulunuyoruz demektir; *dua* ve *beddua* gibi yani.

Her ikisi de bir şeyin olmasını istemenin, bir şeyin gerçekleşmesini arzu etmenın bir şekli. Fakat iyi dikkat edilirse, bir şeyin olmamasını temenni etmek *yokluğu*; olmasını temennî etmek ise *varlığı* temennî etmektir; ilki kötü, ikincisi iyidir.

Temennî sözcüğünün genellikle "iyi temennî" anlamında kullanıldığı düşünülürse, niçin olumlu anlamının öne çıktığını anlamak

da kabil olur sanırım. Nitekim İngilizce'de *wishful thinking* diyorlar; Türkçe karşılık olarak da sözümona "iyi niyet duyguları" veya "arzu dolu düşünceler" türünden belli-belirsiz mânâlar veriyorlar. Aslında *hüsn-i kuruntu* da denebilir, lâkin son tahlilde kastedilen *temennî*dir, köşeli zekâlarâ göreyse *iyi temennî*.

En iyisi mi biz varlığın esas itibariyle *iyi*, yokluğun ise *kötü* olduğunu aklımızdan çıkarmayalım.

Yokluk, varlığın olmama hâlidir; kötülük de iyiliğin olmama hâli; tıpkı *hastalığın* sağlığın olmama hâline denmesi gibi. *Zevk* ile *elem* de böyle değil mi? Elem nedir? Elbette zevkin (hazz ve lezzetin) olmaması, yani yokluğu.

Adımlarımızı yavaşlatalım ve bazı temennî cümlelerinin anlamını kavramaya çalışalım:

Benim var ama onun niye olsun!?

Bu cümlede dile gelen temennî, doğrudan *kıskançlık* hâlinin bir ifadesi. Çünkü temennî sahibi, kendisi için 'var' olanın, başkası için de 'var' olmasını istemiyor. Bir şeyi (varlığı) kendine hak görürken, başkasından esirgiyor. Kendisi için varlık, başkası için yokluk diliyor. "Ben istiyorum ama o istemesin!" diyen, istemenin kendisi için varlığını tasdik ederken, aynı isteği başkasından selb etmekle varlığı ondan esirgemiş olur.

Yağmurlu bir havada arabasıyla evine giden birinin yolda ıslanan insanları gördüğünde hissettiği tatmin duygusu, *kıskançlık* denilen hâlin bir neticesidir; adalet ve merhamet duygusundan yoksunluktur. Hayatını zor kazananların, aynı zorluğu çekmeyen en yakınlarına karşı bile bu tür duygular hissettikleri, nefsin iyice büzüşmesinden, keçeleşmesinden kaynaklanır.

İlimde böyle temennîlere yer yoktur: zira ilim herkese yeter. Yetmediğini düşünenler, aslında şöyle demektedirler:

Benim yok ama onun da olmasın!

Bu cümlede dile gelen temennî, bir öncekinden biraz farklı; zira temennî sahibi, kendisi için 'yok' olanın, başkası için de 'yok' olmasını istiyor. Biz işbu hâle *hased* adını veriyoruz. Hasetçi, kendisinin mahrum olduğu şeye bir başkasının sahip olmasını istemez; kendisi için *yok* olanın, başkası için *var* olmasına tahammül edemez.

Burada durum tersine dönmüştür; yağmurlu bir havada arabasıyla evine giden birini görünce, yolda ıslanan kişinin, arabalı zâtın da kendisi gibi ıslanmasını arzu etmesi, hased duygusunun eseridir. *Yoklukta eşitlik* hissiyâtı, başkalarının sahip olduğu varlığın/varsıllığın sebeplerine yönelik eleştiriyle ilgili değildir; bilâkis varlığın başkasıyla irtibatıyla alâkalıdır.

Benim var ama onun da olsun!

Bu temennî cümlesi, umumiyetle kıskanma ve esirgeme duygularına yenik düşmemiş nefislerin tokluğuna delâlet eder. *Cömertlik* diyemiyoruz; zira cömertlik, kendi malından/mülkünden verenlere özgü bir hâldir. Meselâ aşevi önündeki kuyruktayken, kendi elinde olan dolu tencerenin, başkalarının elinde de olduğunu görünce nasıl ki bazı yoksulların gönlünü sevinç kaplıyorsa, varlığı paylaşmanın zevkine varmış olanların gönlü de kendilerinde ve kendileri için var olanın, başkalarında ve başkaları için de var olmasından sevinç duyar.

Bu hâl her zaman lütuf ve ikram duygusunun yüceliğinden kaynaklanmayabilir; varsılların önemli bir kısmında görülen böylesi zahirî tokluklar, acıma duygusunun veya gelecek endişesinin şekil değiştirmiş bir hâlidir. Hakikî ve muteber formu biraz farklıdır. Şöyle ki:

Benim yok ama bari onun olsun!

Bu cümlede dile gelen temennî, kendisinde var olana istinaden başkaları için de varlık talebinde bulunmak değil, aksine kendisindeki yokluğa rağmen, hatta yokluğun rağmına başkaları için varlık talebinde bulunmaktır. Tabiatıyla hasedin tam da zıddıdır. "Onun var ya, varsın benim olmasın!" demenin bir şeklidir. *Rıza* makamının meyvelerindendir; yemesini bilene aşk olsun!

Onun var ama benim de olsun!

Bu istek, kişinin kendi hakkında da varlığı temennî etmesinden neşet eder; *imrenme* duygusunun eseridir ve gayet masumânedir. Çünkü yokluğa değil, varlığa çağrıdır. Binaenaleyh başkasında ve başkası için var olanın, kendisi için de var olmasını taleb etmek hem meşrû, hem makbuldür; heves etmek ise meşrûdur ve fakat makbul değildir. Temennî sahibinin daha önce kendisi için liyakat da temennî etmesi gerekir. Aksi takdirde imrenme kişinin kendisine zarar verir; başkasına ise zararı yoktur.

Varlık Hz. İnsan için vardır, tek tek insanlar ise varlıktan değişik derecelerde pay alırlar. O halde her insan teki, hakikati gereği her hakkı taleb etmekte haklıdır; hüviyeti içinse önce liyakat kesb etmeli, sonra liyakatının karşılığını taleb etmeli.

Ne var ki müsavatın hakikata nisbetle, adaletin ise hüviyete nisbetle tahakkuk etmiş olduğundan gaflet edenlerin miktarı, kuklaların miktarıncadır.

Onun yok ama yine de benim olsun!

Bu, bâtınan hayırlı bir temennînin ifadesi değildir, azimli ve gayretli olmanın eseriyse hiç değildir. Dünya ehli arasında sıkça rastlanan hırs, ihtiras ve tama(h)ın maskesidir. Cimrîliğin yeğenidir. Siyasetçilerin ve tüccarların gıdasıdır. Güya ulaşılamaza ulaşmak

sanılan sanatımsının zehridir. Yeni ergenlerde rastlanılan bir tür uykudayken uyanıklık alâmetidir. Lâkin hep düşlenilen başka, ulaşılan çok daha başkadır.

Onun yok, o halde benim de olmasın!

Bu sonuncu temennîyi açıklamasız bırakıyoruz ama açıkta bırakmıyoruz. Sadece varlık çeşmesinden gelene kanaat edenlerin, halk arasında *yok* iken, Varlık'ın nûruna da, nârına da rıza verenler arasında *var* olduklarını hatırlatıyoruz.

Hayat bu, gorunuşte bir varmış, bir yokmuş, hem varmış, hem yokmuş ve fakat hakikatte ne varmış, ne yokmuş.

O halde gölgenin gölgesi olmamıza izin ver ey YÂR!

aşkından zoru olmak

I. Seçiminden ötürü cehennemde yanmakla cezalanan, alevler içinde kıvranıp dururken, acımanın derinlik ve hüzün kattığı gözlerin sahibi susmakla yetinmiş... Dostunun talihli olduğunu duşunuyormuş çünkü. O bir seçim yapmış... bir tarafı tercih etmiş... bir karar verme cüretinde bulunmuş... Bir seçim yaptığı için, bir tarafı tercih ettiği için, bir karar verdiği için yanmayı da hak etmiş... Hak etmiş; zira seçimi yanlış, tercihi isabetsiz, kararı hatalı imiş...

Yanışı yazgısı haline getiren ise farklı düşünmekteymiş; zira seçmeseymiş yanmayacakmış... Güya yanışı, seçen makamına geçtiği için değilmiş, seçilenden ötüru ise hiç değilmiş... Kimi veya neyi seçtiğinin hiçbir kıymeti yokmuş; hatta seçiminin yanlış, tercihinin isabetsiz, kararının hatalı olması dahi pek önemli değilmiş. Alevleri besleyen bizzat seçimin, seçiminin kendisiymiş ona göre... Kendince seçiminden oturu cezalanıyormuş; cezayı haklı kılan başka değil, sadece seçimmiş... Seçim olmasaymış, ceza da olmazmış. Seçim olmasaymış, 'seçen'den de, 'seçilen'den de sözedilemezmiş.

Seçim, önce seçenin ve seçilenin varlığına yol açıyormuş, sonra da cezanın... Seçim var olmaksızın, ceza varlığa gelmeye yol bulamazmış...

Peki çare?

Çaresi basitmiş. Çare seçmemekte, seçmekten kaçınmakta, seçimsiz yaşamakta imiş... Karar almak başlıbaşına bir zulümmüş... Karar almakla veya vermekle kişi kendine yapabileceği haksızlıkların en büyüğünü yapıyormuş... herşeyden önce böyle yapmakla kendi önünü bizzat kendisi kapatıyormuş, seçeneklerini sınırlıyor ve seçenekleri seçenek'e indirgemek günahını işliyormuş.

Dostuna sormaktan da utanmamış: "Başkalarının göremediklerini beherine gösterdiği halde gören hangi göz bile isteye gözüne mil çekebilirmiş ki!"

II. Seçmek yargıyla ilgili; yargıysa yarmak'la. Yarmak da kolaylıkla tahmin edileceği üzere "ikiye ayırmak, bölmek" demek... Yaran, yargıda bulunan kişi, doğru bir yargı verse de, tam ortadan âdil olarak ikiye yarsa da "yargıya konu olan" her defasında yarılmış/yargılanmış olarak kalacağından, yargı'nın kendisi ayırıcı/bölücü bir işlem olarak varlığa gelmek zorunda.

Yargıda bulunmayan nefsin hâline, erbabı *şekk* adını veriyorlar; yani "Var mı, yok mu?" sorusunu havada bırakmanın en esaslı yolu şekk... Sanki "ne var, ne yok!" veya "hem var, hem yok" demek gibi... Oysa akıl şekk'ten hoşlanmaz ve sahibini karar vermeye, yargıda bulunmaya, her halukârda bir seçim yapmaya zorlar.

Bilenler bilir, aklın birincil yasası şudur: *Bir şey ya vardır, ya yoktur!*

Yani var vardır, yok yoktur! Bir şey varsa yok olamaz, yoksa var olamaz! Dolayısıyla o şey, "hem var, hem yok" olamayacağı gibi, "ne var, ne yok" da olamaz!

O halde?

O halde bir karar vermeli; ya 'vardır' veya 'yoktur' demeli... Çünkü, varsa 'vardır' demek, yoksa 'yoktur' demek *doğru*, yok olduğu halde 'vardır' demek, var olduğu halde 'yoktur' demek ise *yanlış*tır.

Hâl böyleyse, *hem var, hem yok* veya *ne var, ne yok* denilemez aklın hükmünce... Akıl yarmak, yargıda bulunmak zorundadır; şekke tahammül edemez. İki taraftan birini seçmeli, karar vermeli, tercihte bulunmalı; üstelik doğru veya yanlış, kesin veya değil, muhakkak bir tarafta yer almalı!

Peki bir tarafı seçsek ve fakat öteki tarafı da reddetmesek? Yani "... vardır!" veya "... yoktur!" demekle birlikte seçimimiz dışında kalan seçenek'in yanlışlığını iddia etmeyip yargımızı "... (var)olabilir" veya "... (var)olmayabilir" suretine dönüştürsek?!? İşte o zaman akıl bu adımımızı, ister istemez öncekine yeğleyecek ve yargımıza *sanı* (zann) adını verecektir.

Oysa sanı, aklın korkusu... korkak aklın cezası... ihanetin bir türü... "Yeter ki bir karar verip sahile yanaşayım da ne olursa olsun" demek ikiyüzlülüğü...

III. Yanışı yazgısı haline getiren, aklın yasalarına uymakla kendisinin cehennemin dibinde yanmayı hak ettiğine inandığı için yargıda bulunmayı, karar vermeyi, tercih etmeyi, seçim yapmayı lânetliyor ve taraflı olanların cehennemde, tarafsız olanların ise cennette yaşadığına inanıyor.

Oysa bilmiyor ki taraf olanlar seçim yaptıkları, karar verdikleri için cehennemin dibinde yanmakla cezalanırlarken, tarafsız kalmayı yeğleyen korkaklar, seçim yapmadıkları için değil, hem seçimde bulunma yürekliliğini gösteremedikleri için, hem de seçimlerinden oturu cehennemin dibinde yanmayı göze alamadıkları için "kendi cennetlerinde huzur ve sükûn içinde yaşamak"la (!) cezalanıyorlar.

O yine bilmiyor ki akıl yararken, yargıda bulunurken sadece doğru karar vermeyi istemekle kalmıyor; sahibini iki tarafı da tartıp ondan sonra doğru karar almaya da zorluyor; zira akıl kararsızlıktan nefret ettiği gibi, yanlış kararlardan da nefret ediyor.

Peki ya aşk?

İşte yanışı yazgısı haline getirenin bilmediği de bu! Aşk da -tıpkı akıl gibi- sahibini karar almaya zorlar. Bir tek farkla ki o doğruyu, yanlışı önemsemez; doğruyu veya yanlışı seçmiş olmaktan dolayı yanıp yanmayacağını umursamaz; bilâkis nârına da, nûruna da râzı olur. Gerçek âşık, cennette huzur ve sükun içinde yaşamakla cezalanmaktansa, cehennemde cayır cayır yanmakla cezalanmayı yeğleyen adamdır. Çünkü yeğlemesi aklın değil, aşkın zoruyladır.

"Aklın zoruyla seçen" ile "aşkın zoruyla seçen" arasındaki fark, seçimin bedelini önemsememektir. Aklın seçiminin sonucu 'doğru' veya 'yanlış' olarak nitelenebilirken, aşkın seçiminin sonucu bu niteliklerden münezzehtir; yeter ki aşk olsun; ve aşk... *aşk-ı hakikî* olsun!

IV. "Aklından zorun mu var?" diyen dostuma tebessüm ile mukabele ediyorum; zira aklından zoru olanın ödeyeceği bedel yanmaktır; aşkından zoru olanın ödeyeceği bedel ise yanmamaktır.

Söyleyin bakalım, sizce hangisi daha büyük bir ceza?

hep bir 'sonra'n olacak

Çocukken Meksika'nın keşfiyle ilgili bir kitap okumuştum. Meksika'yı keşfeden Veracruz, meçhul bir dünyaya ayak bastığını ve burada meçhul bir düşmanla karşılaşabileceğini anlayınca korkup da geri dönmeye kalkışmasın diye gemilerinin hepsini yaktırmış. (...) Önemli bir karar vermek zorunda kalınca hep Veracruz'u duşunurüm. Evet, kararımı verdim: gemilerimin hepsini yakacağım."

(Irwing Wallece'ın *Temas* adlı romanından.)

Ne ilginç değil mi, Türkçe'de *karar* sözcüğünü *alıp verilen* bir şey olarak duşunuruz. Kararı ya *alırız* veya *veririz*. Aldığımızda, geleceğimizi karar altına alırız; geleceğimizi sınırlamak/kesinleştirmek ihtiyacı hissettiğimiz zamanlarda alırız. Uygulamaya geçtiğimizdeyse karar bizim için *verilen* bir şey hâline gelir. Bir şeyi düşündüğümüzde karar *alır*, yapacak olduğumuzda ise karar *veririz*. Alırken daha temkinli, verirken daha aceleciyizdir. Düşünürken alır, yaparken veririz.

İnsan, çokluk, dengesizlikten, inişlerden çıkışlardan tedirgin olur; belirsizliğe tahammül edemez; kesinliği arzular. İstikrar arar. Kararsızlıktan da nefret eder bu yüzden.

Evet, kararımı verdim: gemilerimin hepsini yakacağım!

Dikkat ediniz, "karar vermek" nasıl da şiddet doğuruyor? Kişi kendisini nasıl da tek seçeneğe mahkûm ediyor?

Kararlı adam!

Yani tereddüt etmeyen, başına gelecek olanlardan perva etmeyen, kararını uygulayan adam!

Böyle duşunüldukde, *kararsızlık*, ne kadar olumsuz, hatta sevimsiz bir hâl, öyle değil mi?

Nefsi, tek seçenekle sınırlama becerisi olmayan (mütereddit) bir hâle düşürmek, kaçınılması gereken bir felâket âdeta. Karar almalı, karar vermeli ve yapmalı. Her daim kararlı olmayı istemeli. İşte size *istikrar* dedikleri görece güvenlik ortamı!

Oysa doğa, kararı pek sevmez; tek seçeneğe, insan vehminin vehmettiği ölçüde düzenli davranmaya razı olmaz. Şaşırtmaktan hoşlanır. Her şartta, her hâlde, her kârda aynı neticelerle karşımıza çıkmayı tercih etmez. Zannedildiği gibi çok da tutarlı değildir doğa.

İnsan doğası da böyledir. Zorunluluktan hoşlanmaz. Öyle ki aynı nedenler -zannedildiğinin aksine- bazı durumlarda hep aynı sonuçları doğurmaz.

Zorunluluk, doğaya yabancı. Bu nedenledir ki Kelâmcılarımız, doğanın eylemlerini 'âdet' sözcüğüyle adlandırmışlar, bu eylemlerin öylece olageldiklerine, yani olmalarında herhangibir zorunluluk bulunmadığına işaret etmişlerdir.

Modem bilimin yaslandığı ideoloji, bilhassa XIX. yüzyılda, sadece doğal olguları değil, toplumsal olguları da *yasa* kavramı altında eritmek suretiyle açıklamaya pek özen göstermiş, gelişigüzel doğal

yasalardan, toplumsal *yasalardan* sözetmeyi hep marifet bilmiştir. En nihayet XX. yüzyıla gelince, insanın duyguları dahî, çaresiz, psikolojik *yasalara* tâbi kılınmıştır.

İnsan vehmi, belirsizlikten korkar ve kesinliği, zorunluluğu arzular. Evet, kesinliği ve zorunluluğu talep eden insan vehmidir, yani matematiği mümkün kılan tecrid gücü. Günümüzde daha çok 'kurgu ve kuruntu ürettiği' sanılan yeti.

Matematik, sayılabilir ve ölçülebilir olanın bilgisi. Hesabın bilimi. Planlamanın yani. Eşyayı kesin ve zorunlu hâle getirmenin; bu işlemi nicelikler (kantite) aracılığıyla yapmanın.

Peki nitelikler? Matematik bilimlerinin konuşmakta isteksiz oldukları bir alandır keyfiyât (kalite) sahası.

Karar almaya veya karar vermeye düşkün olanların, kesinliğe ve zorunluluğa ulaşmayı arzuladıkları ölçüde şiddete başvurmaları kaçınılmaz olduğuna göre, nicelikler aracılığıyla tanımlanan dünyanın, şiddet doğuran bu kararlar karşısında umulmadık sürprizler (keyfiyât aracılığıyla bazı şakalar) yapmaktan kendisini alamayacağını tahmin etmek güç olmasa gerek.

Ey talib, bir düşün bakalım, karar verirken, verilen bir kararın konusu olmandan daha yıkıcı bir şaka tasavvur edebilir misin?

Bu kararsız adamı dinle de sakın gülerken kendisine gülünen olma, e mi?

Aslâ "son gülen" sen ol(a)mayacaksın. Hep bir sonra'n olacak çünkü!

sorunun salınışı

Başlamak bir masdar; zaman da bildirmiyor bu yüzden, istek de... Oysa fiil olarak kullansam ve 'başlıyorum, başladım, başlayacağım' desem, hemen hareket de bildirecek, zaman da, dolayısıyla istek de.

Bir eylemi, eylemeyi istemeden eyleyemeyiz. Önce eylemeyi ister, sonra eyleriz. İster istemez istem eylem'den önce, eylem ise istem'den sonra gelir. O halde 'başlıyorum' deseydim, başlamadan önce başlamayı istemiş olmam gerekirdi. İstemeseydim başlayamazdım. Başlıyorum, çünkü başlamayı istiyorum.

— İstemiş olmam yeterli mi; yani başlayabilmek için başlamayı istemem yeterli mi?

Hayır! Eyleyebilmek için istemek gerekli ama yeterli değil, aynı zamanda kişinin isteğini yerine getirebilecek kadar gücü de olmalı. Ben, sözgelimi uçmayı istiyorum ama uçamıyorum. İsteğim (*irade*) var, lâkin gücüm (*kudret*) yok! Oysa isteğimle birlikte gücüm de

olsaydı uçabilirdim. Demek ki başlamam için, sadece başlamayı istemem yetmiyor, başlamaya gücüm de olmalı...

Kelâm âlimlerinin *irade* ve *kudrete* Cenab-ı Hakk'ın subutî sıfatları içerisinde yer vermelerinin en önemli sebebi budur. Cenab-ı Hak *Fail-i Muhtar* ve *Kadir-i Mutlak*tır. Çünkü O, irade (meşiet) ve kudret sahibidir. Bir fiili eylemek ve eylememek için O'nun hem iradesi, hem kudreti vardır; dilerse yapar, dilerse yapmaz; yapmaya da, yapmamaya da kudreti vardır. Kulların da eyleyebilmek için irade ve kudrete ihtiyaçları vardır; zira istem ve güç yoksa, eylem de yok demektir.*

Başlıyorum dediğimde başlayabilmem için başlama isteğimin ve başlamaya gücümün olması gerektiği, sanırım biraz açıklık kazanmış oldu. İsteğim ve gücüm olmasaydı, başlayamazdım. Demek ki başlıyorsam, başladıysam, isteğimin ve gücümün varlığından kuşku duyamam.

— İsteğim ve gücüm olmaksızın bir eylemi gerçekleştiremez miyim?

Hayır, isteğim ve gücüm olmaksızın eyleyemem. Eylediğimde ancak iradem ve kudretim nisbetinde eyleyebilirim.

Peki ya *başarmak*?

Bakınız, 'başlamak' yerine 'başarmak' fiilini kullandığımızda irade'den ziyade 'kudret' unsuru hemen biraz daha belirginleşiveriyor. Öyle ki başlamak için sadece isteğin olması gerekliymiş gibi görünürken, iş başarmaya gelince, yani başlangıçtan ziyade sonuç noktasında durmak bahis konusu olunca, sanki güç ve kudretin mevcudiyetine daha çok ihtiyaç hissediliyor.

---

* Burada irade ve kudretin kaynağından ve mahiyetinden söz etmiyoruz, bu başka bir mesele. Sözgelimi kulların irade ve kudretleri irade-i hakikiye'den, kudret-i hakikiye'den sayılır mı, sayılmaz mı, *başkalık* işte burada

Başarabilir miyim?

Bu soruda "Başarmak için yeterli isteğim var mı?" değil, "Başarmak için yeterli gücüm var mı?" endişesi, daha uzun süre saklanmaktan vazgeçip hemen peçesini açıyor ve bütün çıplaklığıyla kendisini nazarın önüne bırakıyor.

— Başarmak istiyor musun?

— Evet, istiyorum.

— O halde başar!

— Nasıl başarayım? Başarmak benim elimde mi?

Kendi sokağımızda kaybolmaktan korkmama sözü vermiştik kendimize. Bu nedenle yürümeye biraz daha devam edelim:

Kişinin (başarma) *isteği* ile (başarma) *gücüne* sahip olması arasındaki nisbet, sanılandan daha karmaşıktır ve o kadar kolaylıkla "İsteğim var ama gücüm yok" denilemez. Çünkü 'istemek' de bir fiildir. O halde kişinin her fiil gibi *istemek* için de isteği ve gücü olmak zorundadır; yani istek sahibinin her defasında "İstemeyi istiyorum" veya "İstemeyi istemeye isteğim ve gücüm var" demesi de gerekir.

İstemek yeterli değil demek ki! İstemek için de istek olmalı, istemeyi istemeye de güç yetirmeli... Dikkat ediniz lütfen, akıl burada sözü bırakıyor; çünkü çarptığı duvarın adı: *devr u teselsül* (totoloji).

Bakınız nasıl da kayboluyoruz değil mi? Anacaddeye ulaşma umudumuz azaldıkça arasokaların kıvrımlarına dalmaktan, hatta kendi sokağımızda kaybolmaktan pişman olacağız gibi... Kaybolmak kaybetmek demek değil. Pes etmemeli, aksine kendimizi bütün doğallığıyla sorunun salınışına bırakmalıyız.

Peki şöyle bir terkibe ne dersiniz: *istem gücü*. Yani istemek değil, güç yetirmek ise hiç değil, aksine istemeyi isteyebilmek, istemeye güç yetirebilmek.

Güçlü olabilmem için güçlü olmayı istemem gerekiyor; isteyebilmem için de istemeye gücümün olması gerekiyor. Acaba hangisi hangisinden önce? İstem mi, güç mü?

Belki de bir tek kavramın etrafında dolaşıyoruz. Öyle ki her ne zaman 'eylem' (fiil) sözkonusu olsa, *istem* ile *güç* kavramları birbirlerinin lâzımı ve melzumu haline geliveriyorlar; tıpkı aynı nesnenin iki yüzü gibi; tıpkı ikiyüzlü Janus gibi, biri olmadığında diğeri de olmuyor, olamıyor.

Şimdi tam da kartopunun üstüne sıcak su dökme zamanı: Bir *bilmek* var, bir de *bilebilmek*...

İkincisini ilkinden ayıran cihet, bilme eyleminin iki kez tekrarlanması değil, aksine bu eylemin niçin iki kez tekrarlandığı. Meselâ *yapmak* ve *bilmek* fiilleri... Bu iki fiilin de anlamını biliyoruz; diyelim ki yapmak 'yapmak' demek, bilmek de 'bilmek'... Peki ama şu *yapabilmek* (yapmak+bilmek=yapabilmek) de nereden çıkıyor?

— Kudret ve iktidar, birçok dilin aksine acaba niçin Türkçe'de *bilmek* ekiyle dile gelmeyi istemiş olabilir?

Bu soru daha önce ya sorulmuştur ya da sorulmamıştır: Şayet daha önce sorulmadıysa, bu soru Türkçe'de *ilk kez* soruluyor, yok eğer sorulduysa, bu soru Türkçe'de *son kez* soruluyor.

olabilir ise, olmayabilir de

Hemen hemen her dilde "muktedir olmak" bir yardımcı fiil halinde dile sızar. Arapça'da *istitaâ* veya *kudret*, bir fiili işlemeye kadir olma hâline delâlet maksadıyla kullanılır; yani "yapmaya kadirim" denir; Ingilizce'de (*can*), Almanca'da (*können*), Fransızca'da (*pouvoir*) da durum aynı. Bu dillerde de kişi bir fiile güç yetirdiğini anlatabilmek için öncelikle "muktedir olmak" anlamına gelen yardımcı fiiller kullanır: yapmaya muktedirim, yapmaya kadirim.

Fakat ne ilginçtir ki Türkçe'de bir işi yapmaya muktedir olmak veya bir fiili işlemeye güç yetirmekle ilgili bir bildirimde bulunulacağı zaman yardımcı fiil olarak *bilmek*ten yardım alınır ve *yapabilirim* (yapmak+bilmek=yapabilmek) denir: okuyabilirim, yazabilirim, bilebilirim, yapabilirim, gidebilirim, yürüyebilirim, koşabilirim, kaçabilirim, vs.

Yani bu fiilleri yapmaya güç yetirebilirim, bu fiilleri gerçekleştirebilirim... "Bu fiilleri *gerçekleştiririm*" değil, "Bu fiilleri *gerçekleştirmeyi bilirim*" de değil, aksine "Bu fiilleri *gerçekleştirebilirim*."

Ne ilginçtir ki yabancı dillerdeki yardımcı fiilleri ifade etmek için de ister istemez "muktedir olmak" yerine iki sözcükten mürekkeb bir tek sözcük kullanılıyor: *yapabilmek*. Hangi fiilse, o fiili yapabilmekten sözediliyor; başkaları *estatî*..., *eqdaru*... diyor, *can*... diyor, *kann*..., diyor, *peux*... diyor; bizler ise *-bilirim* diyoruz. Onların ana-fiili yardımcı fiilden sonra getirmeleri, bizim ise önce getirmemiz önemli değil, önemli olan, onların doğrudan doğruya "muktedir olduklarından" sözetmelerine mukabil, bizlerin "bilmek"ten söz edip muktedir olduğumuzu kastetmemiz.*

Bilmiyorsak muktedir olamayacağımıza inanıyoruz sanki. Yok eğer biliyorsak, pekâlâ muktedir de, kadir de olabileceğimizi düşünüyoruz; *-bilmek* ekinin ana-fiile kattığı bir diğer anlam da *ihtimal* anlamı... yapabilir, olabilir; yani yapmayabilir de, olmayabilir de...

Rahmetli babam, bir mesele hakkında ne zaman "Olabilir" dese, hemen ardından eklerdi: "yani olmayabilir de..."

"Her şey imkânla mümkün!" sözünü de babamdan öğrenmiştim. Arzularımızla imkânlarımız arasındaki mesafenin açıldığı durumlarda hep bu sözü söylerdi rahmetli. O takdirde bizler ya imkânların genişlemesi veya yeni imkânların ortaya çıkması gerektiğini ya da istek ve arzularımızı dizginlememiz, kontrol etmemiz gerektiğini anlardık. Çünkü olabilirin iki ucu vardı, biri varlığa, diğeri yokluğa bakan.

---

* Kınalızâde Ali Çelebi (öl. 1571) *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinde Türkçe'nin bu özelliğine dikkat çeker: "Ve lugat-ı Farisî'de ve Türkî'de "sanata kudret" mânâsı *dânisten* ve *-bilmek* lafzı ile tabir olunur. Meselâ kitabete kudret dâvâsından tabir etmek isteyen Farisî'de *dânem nuvişten* ve Türkî'de *yazabilirin*; ve hiyatata kudret iddiasın etmek dileyen, Farisî'de *dânem dûht* ve Türkî'de *dikebilirin* der. Hemânâ sebebi oldur ki insanın cemî-i kemâlât u sanayi'e kudreti ki vâkidir, hülâsası ilm u marifete racidir. Ve bu nükte lugat-ı Fürs ü Türk'ün dekayıkındandır."

[Gerçekten de mümkin'in Türkçesi sadece *olabilir* değildir. Çünkü mümkin *olmayabilir* de demektir. Kelâm ve Felsefe'de mümkin, "varlığı da, yokluğu da düşünülebilen" anlamında kullanılır. Bir ucunda *vâcib* (varlığı zorunlu olan), diğer ucunda *mümteni* (yokluğu zorunlu olan) vardır. Bu noktada *vücub, imkân, imtina* terimleri, aklın ilkeleri olarak sıralanır. Yokluğu düşünülemeyenin hâline *vâcib*, varlığı düşünülemeyenin hâline *imtina*, varlığı da , yokluğu da düşünülebilenin hâline ise *imkân* denir.

Bizler Türkçe'de meselâ bir işle ilgili olarak *yapabilirim* dersek, sadece o işi yapmaya muktedir olduğumuzu kastetmeyiz, bilâkis o işi yapmak, iktidarımız dahilinde bulunmakla birlikte gerçekleşmesinin *vacib* değil, *mümkin* olduğunu da kastederiz. Bir işi yapmayı biliyorsak, yapabiliriz. Lâkin yine biliriz ki yapmayı bildiğimiz halde o işi -herşeye rağmen- yapamayabiliriz de.

Bilmek gerekli bir şarttır ama yeterli şart değildir. Bilmek bir imkân, hem de büyük bir imkândır ama bir işin olması için ayrıca imkân-ı haricî de gerekir. Zihnen mümkün olan herşey, her zaman haricen mümkün olmaz. Nitekim hristiyanların da, yahudilerin de anlamadığı taraf burası:

Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi mümkindir; yani aklen imkânsız değildir; sadece âdete muhaliftir. Bir mucizedir. Yahudilerin anlamadığı husus burası.

"Üç tanrının olması" veya "Hz. İsa'nın tanrılığı" iddiası ise aklen imkânsızdır; yani mümtenîdir. Hristiyanların anlamadığı taraf da burası.

Kısacası biri haricen, diğeri aklen imkânsızdır: *vücub ve imtina*da tartışma beyhudedir. İnanmaya değil, bilmeye ihtiyaç vardır; *imkân* bahsinde ise bazıları bilirler, bazı inanırlar. Çünkü bilmenin ve inanmanın vasıtaları farklıdır.

Firdevsî'nin o ünlü Farsça beyti, *Tevana buved her ki dânâ buved/Ze-dâniş dîl-i pîr berna buved* (Kim ki bildi güçlü oldu/Bilince yaşlı adamın gönlü bir hoş oldu), yıllardır çalışma odamın duvarını süsler. Bazıları varsın, Bacon'dan aktarıp "Bilgi güçtür" desin. Kuşkusuz aradaki fark, bir fark-ı azîm. Çünkü biz bilmek'ten başka bir mânâ kastediyoruz, onlar başka bir mânâ.

Onların bilmeyi istedikleri, salt doğanın bilgisi. Doğayı ele geçirmek, doğayı konuşturmak istiyorlar. Akılları sıra doğanın konuşmadığına, doğayı konuşturmak için ona işkence yapmak gerektiğine inanıyorlar... İnsanı tanımak istediklerinde de amaçları değişmiyor. Çünkü insanın bilgisini de insana eziyet etmek suretiyle elde ediyorlar, ona hükmetmek, insanı sürü mesabesine indirmek için istiyorlar... Ne yazık ki söylemek durumundayım: Bilmiyorlar, bilmeyi de istemiyorlar.

Bizlere gelince, kudret ve iktidarın özü üzerine düşünmeyi bırakalı çok oldu. Anacaddelerde dolaşıyor ve Türkçe'nin elindeki imkânların neleri mümkün kılacağını hiç ama hiç düşünmüyoruz; zihnen mümkin ve âdeta haricen mümtenîymiş gibi. Olabilir de, olmayabilir de...

"Kudret ve iktidar, birçok dilin aksine acaba niçin Türkçe'de 'bilmek' ekiyle dile gelmeyi istemiş olabilir?" diye sormuş ve ardından demiştim ki:

> Bu soru daha önce ya sorulmuştur ya da sorulmamıştır: Şayet daha önce sorulmadıysa, bu soru Türkçe'de ilk kez soruluyor, yok eğer sorulduysa, bu soru Türkçe'de son kez soruluyor.

Bu-ara-da düşünmek gerekmez mi, niçin *ilk* kez, niçin *son* kez?

her şarkı söyleyişinde biraz daha ölüyor

Truman Capote adlı Amerikalı yazarın *In Cold Blood* (Soğukkanlılıkla) adlı kitabının ilginç bir hikâyesi vardır. Bu hikâye iki ayrı yönetmen tarafından ve tamamen farklı tarzda sinemaya aktarıldı; ilki Bennett Miller tarafından *Capote* adıyla 2005'te; ikincisi ise, Douglas McGrath tarafından *Infamous* adıyla 2006'da. Hatırlanacağı üzere, Amerikalı yazarı ilkinde Philip Seymour Hoffman canlandırmıştı; ikincisinde ise Toby Jones.

Önce *Capote*yi izlemiştim. Aklımda kalan sadece Hoffman'ın usta oyunculuğuydu. Konuyu ise dikkate değer bulmamıştım. Çünkü yönetmen, biraz da gereksiz yere, sırf Capote'nin ilginç kişiliği (!) üzerinde odaklanmış görünüyordu. Sonra *Infamous*ı izlemek imkânı buldum. McGrath, Miller'in aksine, bir yazarı değil, bir yazarın yaratıcılığıyla ilgili çelişkileri öne çıkarmış. İyi de etmiş.

Filmin finaline doğru, Capote'nin bir kadın arkadaşı, Frank Sinatra'nın sanatçı bir dostu hakkında söylediği şu söze atıf yapıyordu:

> Her şarkı söyleyişinde biraz daha ölüyor.

Ardından da ilâve ediyordu:

> Yazarlar da sanatçılar gibidir. Onlar da kalemi her ele alışlarında biraz daha ölürler.

Bir mısra için baştan sona bir dîvanı hatmetmek...

Okuma, öğrenme, anlama, dinleme, görme, bir düzeyden sonra bu hâli alır; almak zorundadır. Bir *mısrâ* için bir dîvanı, bir *couple* için bir senfoniyi dinlemek, bir filmi sadece bir *sahne* için seyretmek, bazılarına beyhude bir çabaymış gibi gelir. Zarara uğramış, zaman kaybetmiş gibi hissederler kendilerini. Oysa hiç de öyle değil. En azından benim için öyle değil.

Şahsen, Alain Corneau'nun 1991'de çektiği *Tous les matins du monde* (Dünyanın Tüm Sabahları) adlı filmini bir tek karesi için defalarca seyrettim. O filmi sadece o kare için severim; birkaç saniyelik o kare için. Bazen o kareyi ekranda dondurur, dakikalarca seyrederim; evet, sadece o kareyi. Viyolensel virtiozü Sainte Colombe'un -Jean-Pierre Marielle tarafından canlandırılan- o acı dolu yaşlı gözlerinin tüm ihtişamıyla öylece donakaldığı sahneyi.

İnsanı, insanın tüm ızdırabını bir karede seyretmek, onlarca saatlik belgesellerden daha öğreticidir; elbette gerçekten bir şeyler öğrenmek isteyenler için...

Bir mısra için baştan sona bir dîvanı hatmetmek...

İnanın böylesi bir çaba hiç de yararsız değildir. Nitekim bir şarkıda geçen, "yolun zorunu yürümüştüm ben tanıştığımız zaman" mısraı, gerçekten de yolun zorunu yürümüş olanlar için şarkının tümüne bedel değil midir? Sanırım öyledir.

Butunu kucaklamak ya da elde etmek istediğimizi, kavuşmayı arzuladığımızı bütünüyle elde etmeyi, tümüyle kucaklamayı istemek kadar büyük bir gaflet olabilir mi?

Bēyhūdē ōlān budur aslında. İmkânsızı istemektir çünkü.

Dervişin biri, aklısıra "Ben Allah'ı gördüm!" diye iddia eder durumuş. Bu söz Cüneyd-i Bağdadî'nin kulağına gelince, tebessüm etmiş, "Eğer öyle olsaydı" demiş; "beni gördüğünde ölürdü."

Birgün karşılaşmışlar, derviş, Cüneyd'i görür görmez hemen o an ölüvermiş.

Yani?

Yani, değil küllünu, cuzunu gormeye bile tahammül edememiş. Tıpkı Hz. Musa gibi. (Hemen hatırlamalı, nûr-ı ilâhî dağa tecellî edince, Hz. Musa, değil yârin zatını görmek, nuruna bile bakamamıştı.)

Gözlerimizin kamaşmasını, kör olmayı ya da çaresizlikten ölmeyi istemiyorsak, çareyi gölgede aramak zorundayız. Yârin gölgesiyle yetinip gözlerimizi ışığa alıştırmayı bilmeliyiz.

Düşünce ve sanat, en nihayet hakikatin bir yuzunu, bir parçasını, katlanabileceğimiz kadarını, yani gölgesini bize göstermekle yetinir. Duşunurler ve sanatçılar tam anlamıyla çaresizdirler; zira bizi korumak istedikleri için böyle yapmak zorundadırlar. Bizi, yani bütünü elde edebileceklerini sananları.

Peki, bizatihi düşünür veya sanatçı?

Onlar, duşunurken veya yaratırken ister istemez güneşin kendisine bakmak mecburiyeti hissederler ve çaresiz her bakışlarında biraz daha ölürler. Bizzat ışık haline gelmek uğruna gözlerini kaybederler. Onlar ölürken, bize onlardan kalan mini mini huzmelerdir; hem de bir defada tümüne bakamayacağımız denli yoğun huzmeler...

Ey talib, *yakındaki yakınlığı* (bütünü) nasıl elde edebileceğini soruyorsun.

Söyleyeyim:

Değil “yakındaki yakınlığı”, bilâkis “uzaktaki yakınlığı”, hatta “yakındaki uzaklığı” dahî talep etmekten vazgeç de utanç içinde *uzaktaki uzaklığa* doğru koş!

Aksi takdirde sevinç içinde helâk olursun.